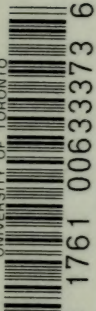

UNIVERSITY OF TORONTO

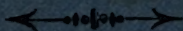
3 1761 00633373 6

32 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 32

ТОДОР ОД СТАЛАЋА

НАПИСАО

МИЛОШ ЦВЕТИЋ

PG
1418
C85T6

g

h

[Redovna izdanja]

32 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 32

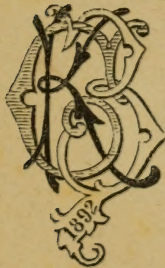
2m 1/2y

ТОДОР ОД СТАЛАЋА

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО

МИЛОШ ЦВЕТИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1896

584793

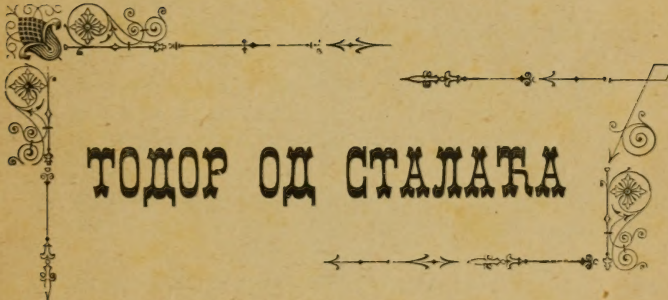
2.7.54

PG

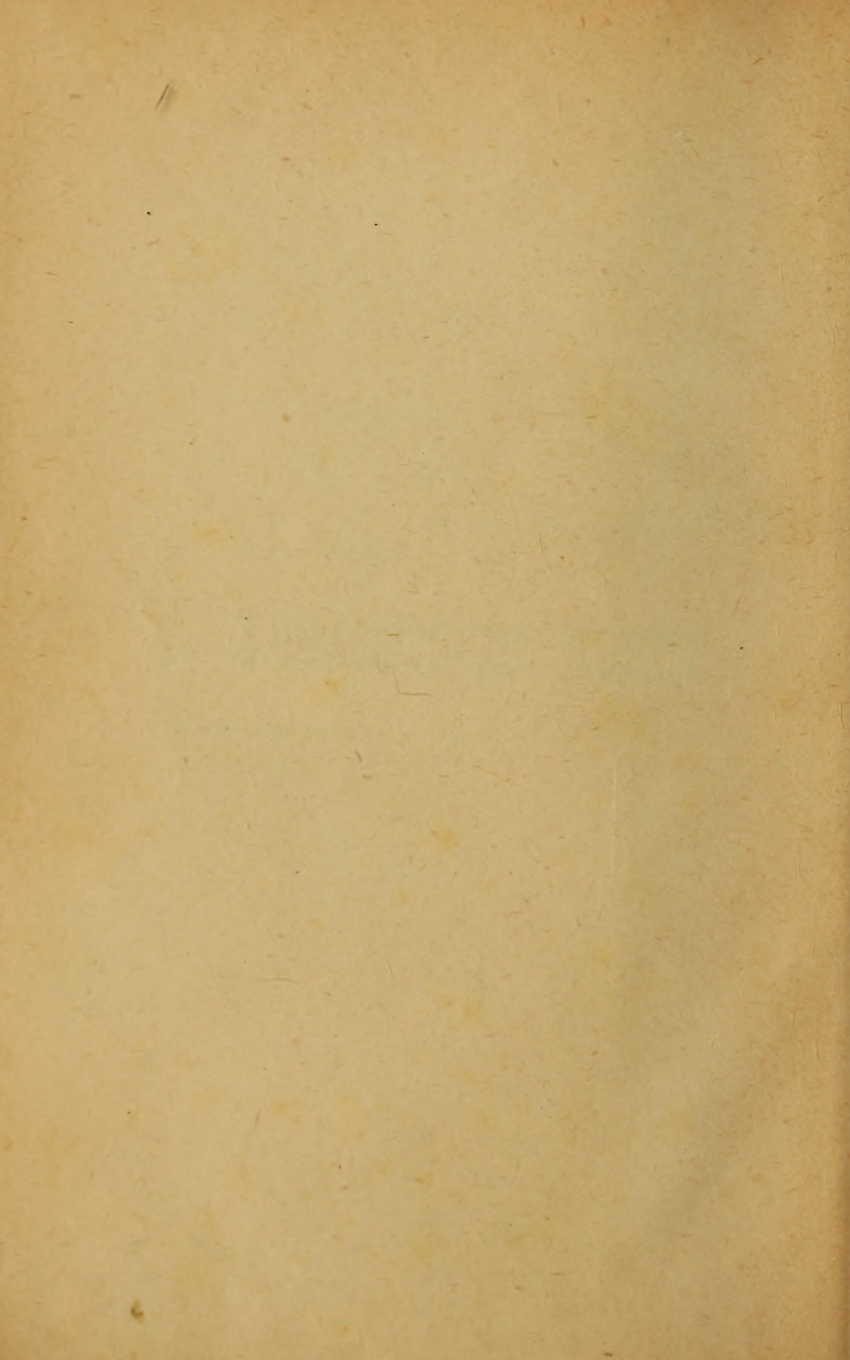
1418

C85 T6

ТОДОР ОД СТАЛАЌА

Л И Ц А :

Тодор Пријездић, војвода Деспота Бурђа, заповедник
сталаћки

Јелица, његова жена

Ружица (Војли), њихова кћи од 8—10 година

Франсоа, гроф д'Алансонски

Вукан Стенић, капетан сталаћки

Мира, његова ћерка и другарица Јеличина

Ђура Каменић, стари слуга војводе Пријезде, оца То-
дорова

Раде Облаковић, велики војвода деспота Бурђа Бран-
ковића, назван „Старина Косовска“

Михаило Анђеловић Богојевић, велики челник деспотов

Паскоје Соркочевић, челник деспотов (ризничар)

Богдан од Островице, логотет деспотов и чувар др-
жавнога печата

Дмитар Радојевић Крајковић, велики војвода деспотов

Махмуд-паша Абоговић Новобрђанин, велики везир
султана Мехемета II

Исак-паша Авраносовић, анадолски беглер-бег

Синан-бег, Махмудов посинак

Селим-бег

Мирко Бошковић

Жарко Ђуровић

Видоје Милошевић

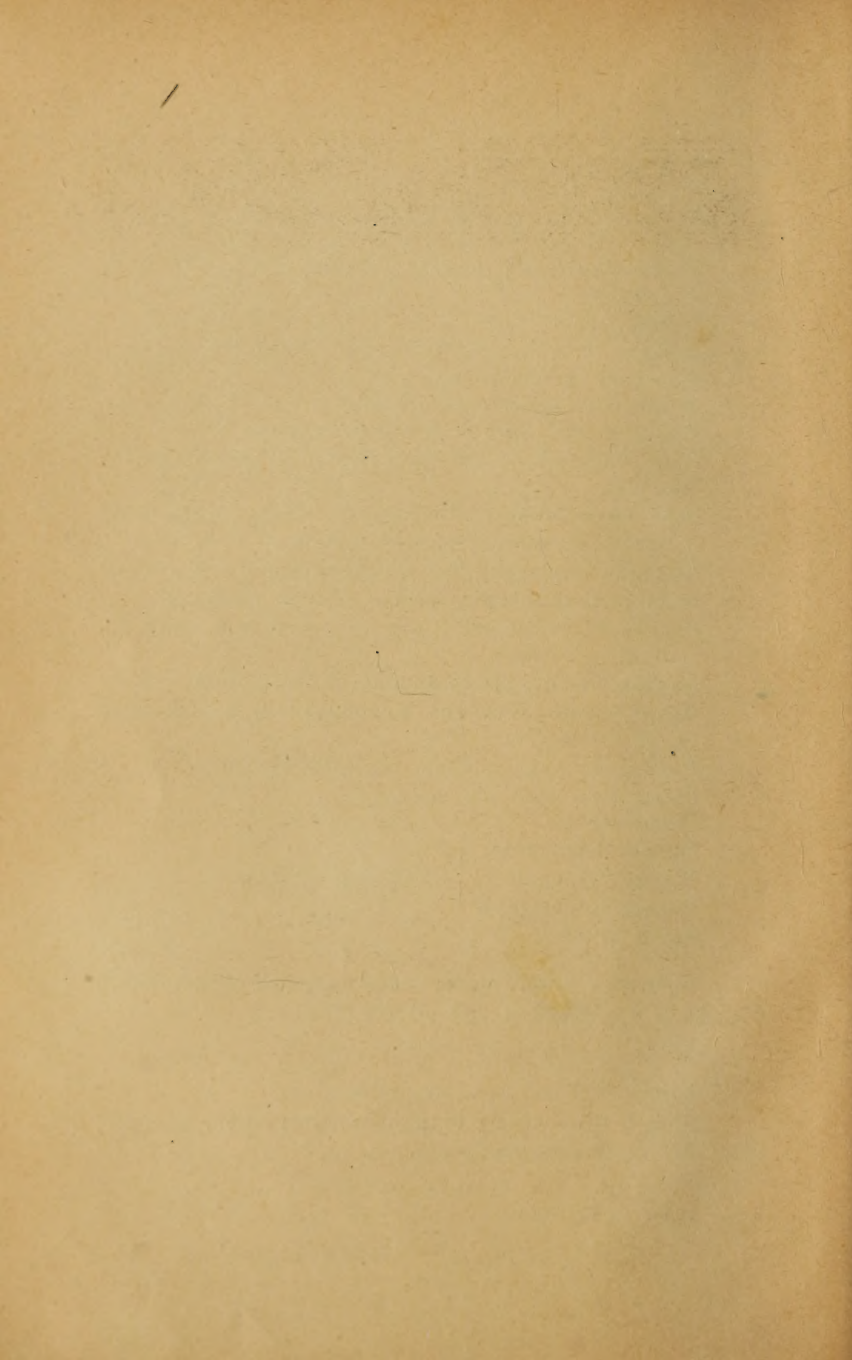
Један дечко

} Тодорови капетани

Протопоп ; бегови турски ; српски и турски војници ; старци,
старице, жене, девојке и деца обојега пола.

Догађа се у граду Сталаћу 1455 године.

Први и други чин : у градској дворани ; трећи, четврти и
пети чин : у унутрашњости замка.

ПРВИ ЧИН

Повећа дворница из средњег века у византиском стилу. Напред на првој кулисн врата десно и лево. У дну у зачељу повећа врата за главни улазак. Столови и столице десно и лево. Намештај је из истога доба.

ПОЈАВА I

МИРА И ФРАНСОА

МИРА (из левих врата). Племенити графе...

ФРАНСОА (из средњих врата, сукобив се с Миром).

Мира...

МИРА (повије се мало назад). Стари Ђуро...

ФРАНСОА. Не уклањај се!

МИРА (наставља). Пријави да желиш...

ФРАНСОА (живо). Да; ради тебе...

МИРА (застајено). С госпођом Јелицом говорити.

ФРАНСОА. Само да тебе видим и коју речцу прозборим.

МИРА (отимајући се сама од себе). Не... Госпођа Јела биће одмах овде.

ФРАНСОА. Зар ме баш избегаваш?

МИРА (корачи према левим вратима). Не...

ФРАНСОА. Па ипак се ото...

МИРА. Да.

ФРАНСОА. Говоре ли то само устањца или и срце?

МИРА. Да.

ФРАНСОА (све живље). Које од тога двога?

МИРА (оборене главе и отежући). Не знам.

ФРАНСОА. Румен ружинога пунољка што краси твоје јагодице, као да га је у овај мах зрака јаркога сунца зажарила... и жарки плам твојих очију казују ми једно, а твоја бајна усташца вазда друго. Коме да верујем?

МИРА (нехотиче покрије лице и очи рукама). Остави ме, грофе, смилуј се!

ФРАНСОА. А зашто?

МИРА (спуштајући руке и муцајући). Не питај више — рекох ти већ једном.

ФРАНСОА. А зар то мора бити?

МИРА. Мора. Такав је обичај.

ФРАНСОА. Обичај?

МИРА. Светиња.

ФРАНСОА. Та зар ти сумњаш или верујеш, да ће стари властелин, твој отац, одбити једнога грофа д'Алансонскога?!

МИРА. Не верујем. Али прилике...

ФРАНСОА. Љубав не пита за прилике, а најмање за рат. Та она ће пламтети и кад настане страшни суд.

МИРА (згрозиле се). Не говори тако страшно и тако мило.

ФРАНСОА. Грозниш ли се од мене?

МИРА. Не. Али се плашим...

ФРАНСОА. Од кога?

МИРА. Од твојих речи... од гласа... од жара... што сева из твојих очију... (пође) страхујем од себе саме. Пусти ме!

ФРАНСОА (ухвати је за руку). Зар сад да те пустих, кад ми цело твоје биће — тренерећи преда мном као

цветак љубичице, кад га бурни пролетњи ветар потресе — гласно довикује: љубим те, љубим те! (Обухвати је око струка.)

МИРА (истргне се). Франсоа, имај милости!...

ФРАНСОА. Франсоа! То је прво „Франсоа“ из твојих анђeosких уста. (Ухвати је поново.) А што се позиваш на милост, та ја сам сав савцат суншта милости, и та ме голема милости гони да те морам пољубити, ма морао тај пољуб и животом платити! (Ухвати је и пољуби.)

МИРА (отимајући се). Грешнице! (Падне у столицу и покрије лице рукама.) Ох, умрећу од стида!... (Заплаче се.)

ФРАНСОА (гледа је са заносом, дивећи јој се). Ох, како си дивна, како си заносна! Та... дођох ли ја и занадох ли у царство дивова и вила!? Не знам чему више да се дивим: да ли непoјмљивом јунаштву и нечувеној племенитости војводе Тодора; да ли лепоти, племенитом поносу и узвишеном достојанству госпође Јелице; да ли твојој вилинској красоти и анђeosкој чедности!...

МИРА (бришући сузе). Ох ћути, ћути!...

ФРАНСОА (наставља). Ја сам чисто опијен, не могу да се разаберем и себи објасним: чисто ми се чини да сам и ја учесник једне од оних тисућних прича, којима ме Арављани, у околини светога гроба, онако дивно забављаху. Ти ми рече да ћути... не, та сад ћу тек да говорим на месту где треба и ономе коме треба. Опрости мојој смелости, на коју ме нагна разбуктали жар моје љубави, опрости!... Поправићу све, загладићу све, заклинѐм се!

МИРА (скаче, па поносно и достојанствено). То и мораш, ако си прави витез и ако не желиш смрт јадној Мири.

ФРАНСОА. Не само што морам, него и хоћу, хоћу : та то ми је једина и најватренија жеља. (Тихо.) Али, приберимо се ! (Погледа лево.) Стрпни се само до прве згодне прилике и веруј ми ! (Мира остане на месту, а он се повуче десној страни.) Ево је !... Како је дивна !

ПОЈАВА II

ЈЕЛИЦА И ПРЕЂАШЊИ

ЈЕЛИЦА (изиђе из левих врата, застане и погледа их обоје ; на тихо). Овде као да беше мало и буре. (Гласно.) Плементи грофе и мио госте наш, опрости... (Понуди га да седне.)

ФРАНСОА (дубоко клањајући се). О, госпођо !...

ЈЕЛИЦА. Што се подуже забавих скидајући тешко железно, које ово бурно доба, тако немилостиво, чак и нама слабирим женама наметну.

ФРАНСОА. Слабирим... тако се само говори : али ти доказа сасвим противно, као и наша славна Жана д'Аркова.

ЈЕЛИЦА. Не ласкај, грофе ; далеко сам ја од Жане, која испусти своју јуначку душу мученички на спалишту.

ФРАНСОА. Није ласка, узвишена госпођо, јер ово скоро три месеца, како те гледам у сивом оклопу, како се витешки бориш уз свога врлога господара.

ЈЕЛИЦА. Молим те, грофе, махнимо се тога ; то изазва прека потреба, да се по могућству штитимо од буре која навали на сву нашу несрећну отаџбину.

ФРАНСОА. И боју тако јуначки бранисте и браните од тако огромне и јуначке војске османске, да се вашем херојству диви сав свет.

Јелица. И бранићемо је, грофе, до последње кап и наше крви. Али седнимо (седну; Јелица лево, поред њених ногу Мира, а гроф десно), па ми реци, племенити грофе, шта те доведе у овај мах к мени?

ФРАНСОА. Жеља, узвишена госпођо, да ти будем на услузи, док ти се витешки муж не врати, који још раном зором оде да посматра одступање турске војске од овога замка, која се провлачи ка Крушевцу, и да прегледа околину, је ли чиста од османских чета, па ако је могуће да ти за то време прекратим самоћу.

Јелица (сетно). Ка Крушевцу!... (О удахом.) Ох, како та једна речца буди тисућима успомена у души. (Махне руком преко чела.) Хвала, племенити грофе, на толикој нажњи, која служи на понос правога витезу, који се ево више од два месеца јуначки бораше с нама раме уз раме, као што и доликује сику његове красне отаџбине.

ФРАНСОА. То беше само моја дужност, узвишена госпођо, да следујем тако дивном примеру, који ми дадoste ти и твој јуначки муж.

Јелица (кљимне лако главом, па смешећи се). А... да не доведе тебе, грофе, (погледа пријатно на Миру) к мени још што осим витешке услужности?

ФРАНСОА. Узвишена госпођо, може бити.

МИРА (погледа живо на Јелицу молећим погледом). Јелице драга!...

Јелица (благо и мило). Но, но, не плаши се, драго дете и мила моја другарице у најмучнијим данима, нећу чунати тајну и ако видим јасно у ваша ватрена срца.

ФРАНСОА (живо). Госпођо, ти одобраваш?

МИРА (тако исто). Ти не замераш?

Јелица. Да ли одобравам?... Та ко не би одобрио оно, што Бог усади у људска срца својом вељом милошћу.

МИРА (радосно загрли је). Ох, како си добра!

ФРАНСОА (устане). Како узвишена и племенита!

Јелица. Али, мили моји, само искрено, истинито и...

ФРАНСОА. Не довршуј, госпођо; пре мој живот...

МИРА (тихо). Ох, среће!

Јелица. А рекосте ли већ староме Вукану?

ФРАНСОА. Још не. Али прва прилика, прва моја реч њему биће моја понизна молба.

Јелица. Да, да, прилика. Ови бурни месеци који прохујаше не дадоше нам ни на што друго ни мислити до само на одбрану. Па ипак љубав беше једина која нас спајаше, храбраше, крепилаше и одржаваше. Она нас једина учаше да се жртвујемо једно за друго... да одолимо... да победимо! (Погледа горе.) Ох, хвала ти, Боже, што нам је тако дубоко усади у срца... Али седите, мили моји, па ми допустите, драги госте, овом једином приликом, која нам се пружа, да те упитам: шта те доведе, од куда дође, беше ли случај или намера, што те доведе к нама?

ФРАНСОА. Пуки случај, госпођо, а и намера.

МИРА (уплете се живо у говор). Он је млађи брат херцега д'Алансонскога, Жана V.

ФРАНСОА. Да, госпођо!

МИРА. Њега одгајаше и васпиташе иноци. Пробудише у његовој души живу жељу да походи света места.

Јелица (погледа Миру на Франсоа). И ти се крену?

ФРАНСОА. Не, узвишена госпођо, јер бејаш још врло млад. Али ускоро затим доведе ме случај, заступајући свога брата у распри између мога краља и Доброга Филипа, Херцога Вургундскога, с послан-

ством нашега узвишенога владоаца на бургундски двор. Ту познах Доброга Филипа, који поклањаше толико саучешће хришћанском ратовању с Османима и који поред свих неприлика, које имађаше у тарби с мојим светлим монархом, инак спремаше десет хиљада витезова, да вам их пошаље у помоћ; а ту војску прикупљаше његов канцелар, седи витез-путник и научник, Вертраидон де ла Брокијер.

Јелица. Познато ми је име тога знаменитога путника.

МИРА (живо и лако). И та врла старина распламте већ изазвану жељу у души племенитога грофа, да јој не могаше више одолети, него се одмах, чим се врати у своју отаџбину, спреми, опрости с братом и крену на пут.

ФРАНСОА. Тако је. Одох у Ђенову и ту се укрцах, те с њиховим посаобинама одох у Цариград, а одатле у свети град. Ко ће испричати све осећаје, све таласиће душе, који се вихају као море пред буру, и све оне мисли, које муњевито пролећу кроз ум човеков при угледу тих светих места. Опрости, госпођо, језик је и сувише сиромашан, а моћ духа и сувише сићушна, да ти то верно наслика.

Јелица. Да, да; појмим и разумем.

МИРА. Од хаџија, који после грофа дођоше, разабра он да је његова отаџбина огрезла у рат с онаким и грамљивим Енглезима, да се храброј француској војсци ставила на чело јунак девојка Жана, а и да му је сам брат донао ропства тих отимача.

Јелица. Твој брат?

ФРАНСОА. Да, племенита госпођо! Ропство мога брата и ужасни рат, који беснијаше по свој Француској, потресоше ми и саму срж у костима.

МИРА (живо, лако и са саучешћем). Он се одмах опреми и крену натраг. Али како свуда лутаху и прикупљаху се османске чете, како свуда владаху разбојништва и убиства, то се мораде крити од обитељи до обитељи, где га иноци кришом и странпутицама проводише. А то трајаше дуго, врло дуго. Патиће беху велике и за тело и за душу. Сиромах!...

Јелица (погледа је значајно). Али од куда ти то тако знаш и с таком тачношћу и с толиким саучешћем причаш?!

МИРА (застиди се и замуца). Па Франсоа ми је... племенити гроф ми је...

Јелица (погледа их обоје). А!... Па, грофе?

ФРАНСОА. Тако доспех пред Цариград, али се не могах дохватити ни једнога брода, јер опсада беше већ у велико отпочета. Али срећа ме још не изневери, јер ме ухватише Османи и предадох се на веру једном санџак-бегу, правом Османину — а да ме ухватише нечовечни и крвожедни јаничари, не бих вам то дапас причао. А тога племенитога бега учинише моји француски златници, које му даровах, још племенитијим, те ме по својим људма прокраде кроз голему османску војску, пошто видех најстраховитији приказор што га је ваљда икада човек угледао — над Цариграда!... Опрости, госпођо, срце ми се стеже, кад на то помислим.

Јелица. А како доспе међу нас, грофе?

ФРАНСОА. Довде ми беше намера, јер хитах дому своме; па како се не могах дохватити мора, то се, осиромашен рошством, предадох случају, те лутах, прокрадајући се сувим, у нади, да ће ме за патиће и муке наградити бар виђење лепе земље и јуначкога народа, о коме ми витешки Брокијер с оноликим одушевљењем и заносом причаше. Па како османски

победници учинише опасним путовање и морем и сувим, широким друмовима и скривеним уским стазицама; како свуда где год пролажах, на и по скоро изгубљеним областима твоје дичне отаџбине, наплажах само на опсађене у борби градове, на пушта разбојништа покривена лешевима и коџтурима, које облеташу сурни орлови и црни гаврани, — једва чеках да угледам питома Поморавље, остатак јуначке Бурђеве земље, оне земље која се читаво столеће патчовечки одушире суровој и крвавој најезди дивљих Османа. (Устанок.) Па како се пренеразих, кад место бујних ливада, грозних винограда, цветних гајева, мирисних шума, зелених поља начичканих големим селима и дивним богомољама, као чисто плаво небо у ведрој јесевој ноћи златним сјајним звездицама — као што рече витез-путник — нађох црну пустињу, мрачне развалине, где сваком кроку моме сметаше загушљиви задах трулежи, где ми поглед застрашаваху избледеле и испране и изломљене човечије кости, које ми се учини као дивље људождерско гробље, где не чу ни цвркулт птица, већ само урлање паса и дивљих зверова, који се бесно отимаху о свој плен, или тужни, потмули јаук и вапај гоњенога робља... Ето, тако доснех под замак твога витешкога и врлога мужа, где нађох све што бих могао наћи само у рођеном своме дому, братки пријем и ретко гостољубље; где, ако и ту нађох на борбу, опет и у тој борби починух и опоравих и тело и душу.

ЈЕЛИЦА (искрено и срдечно). И добро си нам дошао, дични сине још дичније своје домовине! (Пружи му пријатељски руку, коју Франсоа, прими поклонивши се дубоко; она даље сетно.) А што рече о нашој отаџбини?...

МИРА (с уздахом). Никој јадној и тужној отаџбини ?...

ФРАНСОА. Оно је страшно, ужасно и невиђено што видех.

Јелица (с болом). Па ипак је то само слаба сенка од онога што ја видех и доживех.

ФРАНСОА (са чуђењем). Зар има, зар се могаше догодити још ишта страшније, племенита госпођо ?!...

Јелица (устане). Још питаш ?!... Та ти, грофе, ни слутити не можеш шта све и какве страхоте моје очи видеше, и какви се ужасни призори пред мојим очима одиграше.

МИРА (у страну). Не причај, госпођо и мила другарице !

Јелица То што ти виде, то је прошлост, то је гробље; муке и болове оних изгинулих и налих мученика не беху дуги и трајни, они убрзо свршише. Ја видех широко и непрегледно поље, где читаве војске од неколико десетина тисућа изгибоше и покрише их својим лешевима тако често, да још и данас сметају својим костурима орачу... на ипак је то бледа и тамна слика, која нестаје и ишчезава.

МИРА. Јелице драга, молим те !

Јелица (поставља не слушајући је). Али, да си видео или слушао за страшни суд, што притиште ову нашу милу али најтужнију и најнесрећнију земљу под небом. Да си видео или чуо као ја најстрашнији над у свету... над дичнога Смедерева, тога последњег средишта и уточишта наше миниле силе и славе. Да си видео или чуо, кад се ужасном глађу приморани његови борци предадоше на веру 27 августа, тога страшног дана, а још страшније и ужасније 39 године, Мурату II, султану османском. Тај витешки султан,

тада, поштујући јунаштво смедеревских бораца, по-ступаше с витешким браниоцима човечно и племенито. Даде свима слободу и пусти их да пођу, куд који хоће. Он узе собом само Гргура Ђурђевића и Тому Јериница, узор јунаке и заповеднике; поведе их собом као таоце мира и оде с победничким венцем у Једрене.

ФРАНСОА. Па, госпођо ?

МИРА (у страху). Јелице !

ЈЕЛИЦА (с болом и ужасом). Али... али, сад тек настаде ужас, ужаснији и страшнији од страшнога суда. Тек што се султан удали, војске се креташе за повратак, размислише се као мрави по целој нашој лепој земљи, а особито јаничари, тај најнечовечији и најкрвожеднији измет људства; крв од крви и кост од кости хришћанске, та некадашња радост и невинна чеда хришћанских матера, премазана молитвом из Мухамедова алкорана, и претворена, за казну хришћанима, у дивље азиске зверове, нападоше на народ, који тек одахну од четиригодишња ратовања и који вероваше у царски мир: опленише га, заробише га, оголише га. Сви друмови, који воде у Једрене и у Скопље, закрчише се и загушише поганим робљем, које иђаше мукло стећући под тешким железним оковратницама и ланцима, привезано и увретано једно до другог, без обзира на господство и чин, без обзира на старост и пол, полуголо, босо, гладно и жедно, искамцијано, раскрваљено, израњављено и осакаћено, гмизаше тако по снегом застртим путевима, — уз халакање својих гомилаца по дубокој јесењој и зимњој студени, остављајући своју драгу домовину и гоњени у туђину, одређени на вечите муке, погрду и срам! (Покрије лице рукама.)

МИРА (дршћући од ужаса). Срце ми се цена од бола...
 Јелице, престани, преклињем те!

ФРАНСОА. Ужасно, нечувено!

ЈЕЛИЦА (потресеним и дршћућим гласом). Тако промицаху јадници ти и очајници помешани са стоком, праћени мукањем волова, њиштањем и хрзањем коња, блејањем коза и оваца и лавезом и урликом паса и околних зверова. Све то беше измешано с потмулим уздасима стараца и старица, са снажним и болним јауком људи у пуној снази, с криком младих, плачем и кукањем девојака, с очајним узвицима родитеља, који се под најжешћим ударцима растављаху од своје деце и свога народа... (заплаче се), с вриском матера, којима отимаху дечицу и одојчад с груди, да се на њима уче и вежбају одсецању човечјих глава, и да на њима огледају оштрице својих мачева, кладећи се у једну или две аспре, ко ће боље и вештије једним махом пресећи невино детенце. Дивљи крволоци бацаху их после уз остале изнемогле и болне по друму, да олакшају путовање и да оставе траг свога нечувенога варварства. Тај јаук, врисак и вапај проламаше ваздух, урвино и сва небеса, цела га земља чујаше, цео свет, али га не чу Господ на небесима. (Остане у средини гледајући горе уздигнутим рукама.)

МИРА. И ја то чух и видех као нејако дете, и остаде ми у срцу неизгладива слика ужаса и страха.

ЈЕЛИЦА. То гледаше и слушаше мој драги Тодор као млађани витез с ових зидина; то гледах и слушах и ја као девојчица у петнаестом пролећу, наслобљена на свога под тешким ранама изнемоглог оца, са бедема Новог Брда, које се по трогодишњој опсади и борби још храбро брањаше не слутећи јадница... (Уздахне.)

ФРАНСОА (упадне живо у реч). Па зар никога не беше да притече у помоћ тим мученицима ?

ЈЕЛИЦА (у заносу доврши). Не слутећи несрећница да ћу и ја једнога дана, непуној годину затим, пасти дивљацима као плен.

ФРАНСОА. Зар и ти, госпођо ?!

ЈЕЛИЦА. Да. Али ти ме упита да ли ко прискочи тим мученицима у помоћ ? А ко да им притекне, кад сав народ беше или пао у борби или заробљен... Та Муратова војска одведе преко двеста тисућа разнога робља из земаља седега деспота. Све земље Турђеве остадоше голе, празне и пуне у петогодишњој борби. Не остаде ништа до празна, црна пустош и згаришта!... Али да; остаде ипак неколико витезова, који оздравише од рана или који не падоше у борби; вратише разбегли народ из пећина, јазбина и планинских збегова; искупише мале четнице, те кланцима, урвинама и преко непролазних брда, скривеним путањима, нагнаше се крадимице за дивљим османским хордама, излетаху и отимаху робље несрећно!... А кад паде и Ново Брдо, изнурено у четиригодишњој борби, и кад се предаде на Муратову заклетву, положену на алкорану, да ником ни мрвице такнути неће, да ће свачији живот бити поштеђен, и кад се отворише сва градска врата, и кад османска војска уљезе у њега, тад већ и Мурат, прекаљен ваљда непрестаним ратовањем у човјека, даде затворити сва градска врата, а само једна остави отворена, постави се пред њих, заповеди, те погоише све становништво големога града на поље. Одабра триста највићенијих и најлепших младића и триста најлепших и најугледнијих девојака, а сву највићенију господу нареди пред нашим очима погубити. (Завлаче сц.)

ФРАНСОА (с најдубљим саучешћем). О, госпођо; од свега што чух мени се леђи срце у преима, а смрзава срж у костима!

МИРА (згрозивши се, надне у једну столицу). А ја премирем од страха, од саме помисли да бих и ја... (Згрозил се и покрије лице рукама.)

ЈЕЛИЦА (јецајући). Ја видех како пада седа глава мога старорога оца; па глава кнеза Аиђеловића, кнеза Паскојевића и грофа Саског, и других небројених... Нас опленише до голе душе... Султан одабра нешто мушкнџа и женскиња за се, а остало распоклања својим пашама, беговима и јаничарима... Ја се од стида хтедох сакрити под земљу, видевши се полунуага и боса... (Тргне се и погледа у Миру.) Опрости, мило дете... (Планс.) Ох, та и сад ми се лице зажари од стида, а увређени понос помути ми очи праведним гневом!... Ја се приних уз једнога младића с којим одрастох... оковаше нас заједно, јер нас јамачно сматраху за брата и сестру... па нас потераше с осталим робљем по најужаснијој припеци и жези. Моје ноге израњавише се о оштро камење по путу, крв доптијаше из њих. Тако путовасмо неколико сахата; ја малаксавах и ослањах се и све више припијах се уз мога друга... ох, друга!... (Пређе руком преко чепа.) Даље с тим!... Али ускоро издадоше нас наши погледи; ти погледи разбудилише у наших гонилаца животињски нагон и пожуду... Небројене оштре камције полетеше на мога друга и заштитника... Загрлих га, да бисмо поделили ударце, који беху њему намењени... немилосрдно и зверски расковаше нас и отрглоше једно од другорога... Он јекну још једном и сузни му поглед застаде на мени... о поглед тај!... Али у том тренутку залете се из небуха сиви орао... буздовани затутњаше, копља зазвиждаше, ма-

чеви завекташе, подиже се урибесна граја и лом... Ја се онесвесних и — кад к себи дођох, нађох се у гори на зеленој трави, окружена још неколицином робља, а умотана у доламу младога витеза, који стајаше поред мене и који ми рече: да је главом војвода, Тодор од Сталаћа.

ФРАНСОА (усхићено). Твој муж, госпо; зар те он избави ?

ЈЕЛИЦА (с усхићењем и заносом). Да, мој Тодор, мој драги Тодор, моје сунце! С тога се и заклесмо, да ћемо се обоје пре живи укопати, него ли турскога роцства допасти. (Шоља се трубе зачују.) То је он, мој златни соко! (Сва се уздрине од радости и полети живо к прозору.) Он је, он! Ено спуштају мост и отварају градска врата... Ено га улете на чилеме врашцу. Ево их, ево мога господара и мога срца, моје зенице, мога Војина-Ружице! (Полети у највећој радости средњим вратима и ту застане.)

ФРАНСОА (притрчи живо Мири и подигне је; тихо и живо). Устани. Миро драга, и прибери се, ево војводе. (Мира се прибере и устане.)

ПОЈАВА III

Тодор, Волин (Ружица) у оклопу; Вукан,
Ђуро и пређашњи

Тодор (коме Ђуро отвори врата, улети водећи за руку Војина-Ружицу, па застане кљекнувши). Јелице драга!

Јелица (надне му на груди). Тодоре, јуначе мој! (Пусти га и окрене се живо Војину.)

Волин (сврли мајку, притрчавши и обесивши јој се око врата). Мила мајко!

Јелица (подигне га и приграи на срце). Војине-Ружице, очњи виде мајчин! (Страсно љуби дете.)

МИРА (пришавши живо Вукану). Драги оче! (Заграи га и пољуби у руку.)

ВУКАН (пољубив је у чело). Дете моје! (Рукује се с Франсоом немо.)

ТОДОР (Франсоу). Здраво, врли друже у борби! (Мири, смешећи се.) Здраво, мила страшљивице! (Иде левом столу.)

Јелица (љубећи Војина). Још и ово око, па чело, па твоје ручице.

ТОДОР (седајући). Ах! (Одахне.)

ФРАНСОА (идући с Миром и старим Вуканом десном столу, Тодору). А Турци?

ТОДОР. Испратисмо их под саме куле крушевачке.

ВОЛИН (отргнув се од мајке, полети оцу и седне му с десне стране, па весело). А с једног виса видесмо, где и с ону страну Крушевца одмичу.

ВУКАН. У граду ће ваљда оставити само посаду.

ЂУРО (стојећи у дну). Не вратили се никад, да Бог да!

ВОЛИН (умиљавајући се оцу). Хе, а ја бих хтео да се опет врате, па да се опет бијемо!

ТОДОР (притисне га на груди). Сине мој! (Јелици.) Ходи, мила љубо, седи и ти до мене! (Јелица прође и седне до њега лево. Осталима.) Седите и ви сви, мили моји! Та ово је прва прилика, где можемо одахнути и починути.

Јелица (нежио). Драги господару мој!

ТОДОР (заграив жену и дете). Вечито на опрезу од лукавих Турака, стражарење и неспавање, борба и дању и ноћу умори ме и исцрпе снагу.

Јелица. А срце, мили мој?

ТОДОР. Срце је, звездо моја, још чило, а душа ведрa.

Волин. Као и у мене. Ја бих већ опет могао на путаља, па у бој!

Тодор (нежно). Челенко моја, уздање моје! (Пољуби га.)

ФРАНСОА (Јелици). Узвишена госпођо, кад смо сад овако при првом починку, у првој згодној прилици, не знам да ли бих смео...

Тодор (живо). Шта то, витешки друже?

Јелица. Па, племенити гроф и Мира хтели би да у твоме присуству умоле нешто старога капетана Вукана...

Тодор. Мога поочима?... А да није... опазио сам ја већ...

ФРАНСОА. Да, јуначки војвода!

Тодор. А Мира?

МИРА (збуњено). Па, драги Тодоре, ја...

ВУКАН (живо). Али, шта, шта, драга децо?

ФРАНСОА (Тодору). Мира пристаје.

ВУКАН. Не разумем ни речи. На што пристаје Мира? (Мири.) Говори, драго чедо!

МИРА (застидено). Па, Франсоа... гроф би желео... он тражи...

ФРАНСОА (живо). Да, ја молим старога владетелина, да ми допусти да... (Груба споља).

Тодор (скочи живо). Шта значи тај звук?

ВУКАН (скочи такође, а остали устају). Да се Турци не враћају?

Ђуро. Биће... проклетници!

Волин. Ха, да су само!

Јелица. Мора да су они.

Тодор (полети прозору, а за њим Војин). То не може бити.

МИРА (тихо). И опет сметња! (Уздахне.)

ФРАНСОА (тако нето). И опет неприлика! (Груба поново.)

ТОДОР (гневно). Мора да су подмукле, лукаве и свагда на превару готове Османлије. (Ђуру.) Ђуре, Ђуро, на градска врата! Питај и види!

ЂУРО (у одласку). Ох, да су само; разлетеће се поганци од наших зидина као и до сад. (Изиде хитно.)

ВУКАН (пође). Треба.ло би обићи капетане.

ТОДОР (заустави га). Стој, добра старино! Сви су још на месту, као заковани. (Груба по трећи пут.)

ЈЕЛИЦА. И трећи пут. То долази неки велможа.

ФРАНСОА (живо). Да није седи деспот? Ох, како бих га радо видео!

ВОЈИН. А тек ја!

ТОДОР. Ђуре, поочиме, за Ђуром, те види! (Вукан изиде хитно.)

ЈЕЛИЦА (радосно). Ох, ако буде он!

ТОДОР (окренув се прозору). А где! Ето се већ спушта мост и отварају врата. (Сви се поставе и гледају радознало иза њега кроз прозор.) Али, шта видим?... Шта угледах?... (Метве руку пред очи.) Јест, он је! (Кликне радосно.) Косовска Старица! О, благословен час који ми те донесе! (Одјурн кроз средину.)

ПОЈАВА IV

ПРЕЂАШЊИ БЕЗ ТОДОРА, ВУКАНА И ЂУРЕ

ЈЕЛИЦА (пришавши сасвим прозору). Кога ли то угледа?

ФРАНСОА. Ко то може бити?

МИРА (радосно). Да није седи и светли деспот?

ВОЈИН (поскакајући радосно). Ох, кад би он био!

Јелица (загледавши се). Ох... та не варам се. Један пут га само видех; та јесте, он је. Ево их! Треба му похитати и прихвати на степеницама. Брзо, брзо... (Одлети средином.)

ФРАНСОА (Мири). Познајеш ли ти тога старину?

МИРА. Чини ми се да га једном видех овде; али, ко је, не могу да се опоменем.

ВОЛИН (пође од прозора средини). Идем ја да видим ко је. (Сукоби се с њима на вратима, застане и повуче се десној страни.)

ПОЈАВА V

РАДЕ ОБЛАКОВИЋ, ТОДОР и Јелица воде га
ПРИДРЖАВАЈУЋИ ГА ИСПОД РАМЕНА. ВУКАН,
ЂУРО и ПРЕВАШЊИ

Тодор. Брзо, брзо столицу за ову свету старину, која својим доласком освети данас мој дом. (Мири и Франсоа наместе столицу лево од гледалаца, али више према средини.)

Јелица (Франсоу и Мири). Хвала, племенити грофе! (Раду.) Овамо, овамо, узвишени војвода! (Сиште га у столицу.)

РАДЕ (сиштујући се). Хвала, хвала, децо, на овако срдачном и пуном поште дочеку, што га указасте мојој старости.

Јелица (живо). Не само твојој старости, него и твоје славном имену.

Тодор. Светом имену. А сад ми допустите и буди вољан, света Косовска Старино, да ти прикажем мога сина, хоћу рећи кћер, јединце моје, сиривеле му Во-

јина, који клекне пред Радом, пољубивши га у руку) и да те умолим, да благословиш малог витеза.

РАДЕ (метне детету обе руке на главу). Хоћу из свег срца и с најискренијом молбом Свемогућем. Само ако руке, које су ево пута до рамена окупане крвљу, могу дати и испросити коме благослова. (Погледа горе.)

ТОДОР. Душманском крвљу.

РАДЕ (кратко). Да. (Држећи руке над главом Војиновом.)

Али, ти ми рече: кћер, син... не разумем...

ЈЕЛИЦА. То је наша ћерка, Ружица, велики војвода.

ТОДОР. То је наш Војин. Како ми Бог не даде мушка порода, то ја моју јединицу спремам за витеза.

РАДЕ. А је ли то упутно?

ТОДОР. Бурни и крвави дани то захтевају. Свак треба да је спреман и готов за борбу.

РАДЕ (свечано). Онда... нека је два пут благословен. (Пољуби детинју главу, а Војин њему руку, па онда приђи мајци, која га притисне на груди и љуби.)

ТОДОР (приводећи Франсоа). А ово је мој витешки друг, пријатељ мој, путник из далеке земље, који је јуначки истрајао поред мене у скоро тромесечној очајничкој борби, племенити Француз, Франсоа, гроф д'Алансонски. — А ово је велики војвода, Раде Облакковић, назван од свега народа — Косовска Старина!

РАДЕ. Нека је вечна слава народу, из кога си поникао.

ФРАНСОА (клекне на једно колено и хоће да га пољуби у руку). Допусти и мени, да се дотакнем твоје деснице.

РАДЕ (повуче руку). Не, витеже; то би било и сувише. Боље ми пружи твоју десницу, па да се витешки рукујемо.

ФРАНСОА. Али....

РАДЕ (стално). Не, не, нећу друкчије. (Франсоа се рукује, дубоко поклони и одступи.)

ТОДОР (приводећи Миру). А ово је Мира, капетан-Вуканова јединица. (Мира приђе и пољуби га у руку, па одступи.)

РАДЕ (Мири, пољубив је у чело). Срећа нека је вазда уза те, дете моје!

ТОДОР. А сад... скоро петнаест година минуше, од онога кравог петогодишњег најстрашнијег рата, како ми Господ не удели ту срећу да те угледам... Смем ли те запитати: шта те, столетнога старца, доводи к мени?

РАДЕ. Мудра ти је реч, јер време хита (уздахне дубоко и тужно) и лети. Они тек што нису стигли. Важно је и од значаја (погледа на присутне), с тога бих желео да само с тобом...

ТОДОР (живо). Свака и најмања жељица биће ти свагда и махом испуњена. (Дале руком знак, те се сви дубоко поклоне и изиду — напред Јелена с Војином — на лева врата, а Бура на средину.)

ПОЈАВА VI

РАДЕ и ТОДОР

ТОДОР. Ево, сад смо сами. Па сад кажи шта покрену столетнога, правога и јединога великог војводу светлога деспота, да изложи свој живот и да превали за њега тако дуги и мучни пут, те да главом он потражи Тодора од Сталаћа?

РАДЕ (врло озбиљно). Веома, веома је важно оно, што ме теби доведе овака стара и већ с обе ноге у гробу... Мир је закључен и потписан.

ТОДОР (радосно изненађен). Мир ?!

РАДЕ. Да.

ТОДОР. Зато ли се Турци јутрос повукоше ?

РАДЕ. А зар бих ти могао доћи, да је друкчије ?

Осим кад бих крила имао.

ТОДОР. Опрости. У вељој радости, што те угледах, на то и заборавих.

РАДЕ. Да. До који дан биће нам сва земља чиста и опет слободна.

ТОДОР (у усхићењу). О, хвала ти, Боже !

РАДЕ. Султан Мехемет, изгубив битку и силу војску пред Смедеревом, пристаде на мир.

ТОДОР (као пре). Слава борцима и светлоте десноту !

РАДЕ. Али и ми ослабисмо и изнемогосмо у тој големој и неравној борби, а султан је још увек снажан, на морадосмо пристати на онакав мир, какав је он желео и тражио.

ТОДОР (као пре). Па само кад је опет мир... мир и слобода !

РАДЕ. Султан је већ отишао...

ТОДОР (као пре). Отишао !... О, узвишени војвода, та ти ме данас пресинаш радосним гласима.

РАДЕ. Па како је и лош мир много пута бољи од непрестаног ратовања ; и ако је народ подносио, па и сад подноси преголема жртве, као и сви ми, то им инак још није крај...

ТОДОР. Зар још није ?!

РАДЕ (врло озбиљно). Није. Јер поред свих жртава, које и ти принесе, тражи се још једна...

ТОДОР. Од мене ? Хоће ли се моја десница, крв, глава ? Све то од све душе радо приносим на жртву нашем милостивом и јадном народу.

РАДЕ. Не, то се не тражи ; нешто много мање...

ТОДОР (нестриљиво). Исажи, шта је ?

РАДЕ. Па ипак велико, огромно...

ТОДОР (као пре). Изговори, изреци !

РАДЕ. Умири се, буди хладан и чуј !

ТОДОР (умирујући се). Ево : ја те слушавам хладно и непомично, као стена.

РАДЕ. Пре него што ти изречем, имај на уму, да то што тражим изискује голема, прека потреба, спокојство седега деснога, оца све земље, спокојство и мир овога јадног и измученог народа.

ТОДОР. Високо ценим то, као и уста кроз која ћу то сазнати... Дакле ?...

РАДЕ. И опет ти велим : то изискује мир, и то је главна погодба, која је не само уговорена, него и потписана и заклетвом потврђена.

ТОДОР (мирно). А та погодба !...

РАДЕ. Да се уступи Сталаћ.

ТОДОР (забесекнут). Да се уступи ?... Коме ?

РАДЕ. Султану Мехемету...

ТОДОР (корачи и притне се к њему). Султану ?...

РАДЕ. Турцима.

ТОДОР (одскочи назад). Султану ?... Турцима ?... Никад !

РАДЕ. Али...

ТОДОР (мирно). Узалуд је све : никад, никад !

РАДЕ (гледајући га криво главом). Зато се и кретох ја, ја главом. Знам ти порекло, знадох ти деда и оца, а и тебе знам, знам ти крв... и заиста је још иста.

ТОДОР. Па кад знаде све то, како ми могаше... ?

РАДЕ. Јер то ниште корист државе.

ТОДОР. Корист државе ? А корист народна ? Зар да ја предај, ја, Тодор, последњи ослонац, обрану и штит свога већ проналог народа ? И зар ми ти, ти могаше изрећи ? Ти који беше борац и учесник

страшнога боја косовског, први борац за време мајке кнегиње Милице, борац под неумрлим господаром Високим Стеваном и стогодишњи борац под деведесетгодишњим деспотом. Ти, који си стотинама пута... не, не, тисућама тисућа пута до колена у крв газно и својим погледом и саму смрт плашио и испред себе у бегство гонио, ти да ми кажеш да без крви предам овај град? Не, не, то је немогуће!

РАДЕ. Па ипак, мораћеш!

ТОДОР (плаче). Ја да морам?!... Ха, ха, ха. Докле је и мрвице живота у мени — никада! Ја да предам град, и овај збегом и борбом измучени јадни народ, моје чиле и храбре борце, ту витешку крв, па да изложим њих саме, њихове старе родитеље, сеје, браћу и дечицу крвожедном османском ропству и зверском мучењу јаничарском; па да гледам гдегод из прикрајка, или да слушам њихов јаук, писку и ванај чак у мирном Смедереву, као што већ слушах пуне четири ове кржаве године, као што слушах и гледах с ових зидова, с њима заједно, с крвавим сузама у очима и ове проклете кржаве године, опкољен и скучен онсадом, где ми је срце пуцало од бола, што им не могах у помоћ притећи; и где морадох пустити да се преко педесет тисућа робља одводи да се насељава око опустешенога Цариграда и да се попуњава Азија или у бесцење продаје, на срамоту и поругу и Богу и људима, по јавним трговима. Никад, и опет никад!

РАДЕ. Али султан ће их пустити све слободне, као и тебе и војнике...

ТОДОР. Све слободне?

РАДЕ. Он ће задржати овде само посаду, те да му остане отворен пут за Београд и Угарску.

Тодор. И да му још овај последњи окрајак дивне и некад силне царевине остане широм отворен, на да по њему његове паше, аге и некрет јаничарска плени, отима, граби, убија и силује?... Досетих се томе, и баш зато му не дам!

РАДЕ. И ти се зар усуђујеш противити заповести мојој и деспотовој?

ТОДОР (мирније). Усуђујем.

РАДЕ. Ти заборављаш да је ово све својина светлога деспота и да може уступити и поклонити коме хоће и кад хоће?

ТОДОР. Почуј ме, узвишени војвода! На овим ставама, што их љуби хучна и верна наша Морава, подигоше овај замак моји преци и преци овога народа, што у њему нађе заштите и уточишта. Ту нам је колевка, ту треба да нам буде и гроб, као што га нађе и мој отац и многи од његових подложника. То је моја баштина и њихова. Докле год тражаше светли деспот да га бранимо, борећи се на овим зидовима, докле беше и његов по нашој поданичкој дужности и моме клетвеништву. Докле мене и све нас веже поданичка дужност и заклетва, докле, а даље не! Али кад он поклања и замак и нас...

РАДЕ (ушадне живо). Не поклања, не: он вас, јадник... то јест, само замак по сили прилика уступа, јер мора...

ТОДОР. Али ми не морамо, и с тога кидамо сваку везу с њим и примамо сваку одговорност пред Богом и светлим деспотом. Наша дела нека нам суде.

РАДЕ (подигао се за то време намргођивши се, и сад громко). Ти се усуди да кидаш заклетву!...

ТОДОР (стално). Да, кидам!

РАДЕ (јаче). И ти се осмели да дигнеш главу!...

ТОДОР (као пре) Дижем је! (Подигне поносно главу.)

РАДЕ. Да се одметнеш и дижеш бунт?...

ТОДОР. За заштиту и одбрану народа и то!

РАДЕ (плаше гневно и тргне мац, на који се наслања и поштапа). Хај, одметниче и издајниче, да те одмах...

ТОДОР (падне пред њим на колена; Раде застане). Ево, ево надам пуи поште и уважења на колена пред замеником и заступником светлога деспота, да у доказ послушности и верности пољубим не само руке, које ће ме посећи (Раде се тргне и стукне назад), него да пољубим и прах твојих стопа, честита старино... (Трубе сложа.) Али Сталаћа не дам, док је даха у мени!

ПОЈАВА VII

ЈЕЛИЦА И ПРЕЂАШЊИ

ЈЕЛИЦА (уђе средином, живо). Господару, долазе, иду . . .

РАДЕ (гледајући Тодора, тихо преда се). Да илеме- нита издајника! (Опет трубе.) Ево их долазе.

ТОДОР (скочи, па живо). Ко?

РАДЕ. Изаславници деспотови и султанови.

ТОДОР (Вукану). Брже, Вукане, пред њих!

РАДЕ (живо Тодору). Размисли се, сине; долази велики челник, велики везир, главни ризничар и Богдан, чувар државнога печата, и Исак-паша с беговима... (Опет трубе.)

ТОДОР. Зар Богојевићи, браћа рођена; мухамедовац и хришћанин! (Преда се.) О, јадна земљо! (Гласно Раду.) Не брени се, велики војвода, ја ћу их достојно дочекати. (Тодор ступи лево до Рада, а на тој страни стоје и његови, а долазелима покаже десно, који улазе овим редом.)

ПОЈАВА VIII

МАХМУД, МИХАИЛО, ИСАК-ПАША, ПАСКОЈЕ, БОГДАН,
 СИНАН-БЕГ, СЕЛИМ-БЕГ С ЈОШ
 ДВА БЕГА И ВУКАН

ТОДОР (поклови се). Клањам се пред изасланицима светлога деспота и светлога султана. Поздрављам их у граду и дому моме. (Покаже им да седну на десну страну.)

МАХМУД. А ми у теби поздрављамо часнога домаћина и јуначкога и храброга браниоца овога замка и тврђаве. (Седне први до стола.)

ИСАК-ПАША (Тодору). Заиста си је печувеним јунаштвом и невиђеном вештином одбранио. (Поседају редом као што су ушли, само Михаило остане стојећи на своме месту, а млађи стану иза старијих. Тодор остане стојећи у средини.)

МИХАИЛО (држећи у руци велику посланицу, о којој виси велики државни печат, хоће да је развије). Приступимо, по пристанку војводе Тодора, високом налогу и...

ТОДОР (мирио). Не труди се, велики челниче, мени је познат налог...

МАХМУД. Онда га само потпиши.

БОГДАН. Па да потпис твој потврдим печатом.

ПАСКОЈЕ. А ја да ти избројим двадесет тисућа златних пернера откупишине.

ТОДОР. Зар мени новац, злато? Ха, ха, ха! Не само за двадесет тисућа, не за све благо султаново, него ни за све благо овога света... Не дам Сталаћа!

СВИ (који су сад дошли). Шта? (Братак тајан, сви се згледају.)

СИНАН-БЕГ (погледом је од доласка Јелицу, па сад тихо и узбуђено Селим-бегу). Познадох је, она је! (Гледа оштро и укочено у Јелицу.)

Јелица (мотрила га је такође од његова доласка, па сад живо и тихо за се). Оне очи, онај поглед! Језа ме подузима.

СЕЛИМ-БЕГ (тихо Синану). Јеси ли сигуран?

СИНАН-БЕГ (као пре). Као у милост пророкову.

МАХМУД (као у чуду). Не разумедох те добро; шта изусти?

ТОДОР. Рекох да не дам Сталаћа, докле је главе на мени!

Јелица (слободно и снажно). И на мени!

ВУКАН. И докле је једнога од нас!

МАХМУД. Зар ће овде и жене да се плећу?

ТОДОР. Овде нема жена, већ само бораца и бранилаца овога замка.

ВОЈИН (детињи одважно). Који само желе да погину за њега.

ИСАК-ПАША (сав у чуду). Та јесам ли ја добро чуо, добро разумео? Продрзљивац се усуђује да ремети и квари мир, углављен између његова господара и господара и султана светова?

ТОДОР (мирно и стално). Да! (Осмешкује се тихо и горко.)

МИХАИЛО (благо). Промисли, Тодоре, шта чиниш!

ТОДОР (Вукану). Изиђи, добра старино, на искуни у двориште све оружнике и сав збег што је у замку. (Вукан изиде.)

ПАСКОЈЕ (изненађен). Шта си наурио?

БОГДАН. Да нам не мислиш задати насилну смрт? (Тодор се само смеши.)

МАХМУД. Не заборављај, да су у Крушевцу ваши таоци.

ТОДОР (повојно Раду). Молим те, седа старино, одговори им ти за мене.

РАДЕ (свечано). И не помпшљајте на то. Тодор није то кадар учинити; ја за то главом јамчим.

Тодор. Хвала, велики војвода!

МИХАИЛО. Та помисли и размисли да је то воља и жеља седога деспота, и да је тиме заложен мир ове земље и народа.

ПАСКОЈЕ. И да ти султан даје откуп за твоју баштину, да би доказао да не изнуђава то својом силом, него да то изискује прека потреба његове државе.

БОГДАН. И да је ујемчена свима милост, на султанову реч и заклетву.

Тодор. Позната ми је, а и вама свима, сталност речи и заклетве султана турских.

МАХМУД и ИСАК-ПАША (увређено). Војводо!

Тодор (мирно). Истину рекох. Не жестите се и не заборављајте да сте у моме дому.

РАДЕ. Узалуд вам је све. Ја покушах и благошћу и строгошћу, па ипак не савих ту железну вољу.

МИХАИЛО (Тодору). И баш одбијаш високи налог светлога деспота?

БОГДАН. Изазиваш против себе две силе: деспота и силнога султана?

МАХМУД. Неодољиву снагу големе турске војске.

ИСАК-ПАША. И њена нечувенога јунаштва.

Тодор (мирно). Знам голему и страшну силу османске војске, и високо ценим турско јунаштво, а још више јаничарско. Па ипак, што рекох порећи нећу!

МИХАИЛО (друговима). Та није он сам овде, запитајмо и посаду.

Тодор. И сам то желим. (Оштрије.) Питајте је!

МИХАИЛО. Много се уздаш у изнурену гомилу.
МАХМУД (тихо Исаку). Сталаћ је наш.

ИСАК-ПАША (тако исто, погледав Тодора презриво). Прошао је махнитник.

БОГДАН. Пођимо, нека се сврши!

РАДЕ (диже се полагаано, али сад прилично крешко). И ја ево полазим; хоћу да их сам саслушам и да се уверим.

МИХАИЛО и БОГДАН (Раду, кога хоће да прихвате).
Допусти...

РАДЕ. Није од потребе, довољно сам починуо.

ТОДОР (Франсоу). Молим те, племенити грофе, замени ме и одведи их.

ФРАНСОА. Од срца радо. (Сви су већ пошли.)

РАДЕ (код врата први). А ти?

ТОДОР. Ја ћу вас сачекати овде, да не помислите да моје присуство утиче на њих. (Раде га погледа.)

СИНАН-БЕГ (тихо Селиму, излазећи). Сад је још крајнија и бајнија! (Изде, бацив оштар поглед на Јелицу.)

ПОЈАВА IX

ТОДОР, ЈЕЛИЦА, ВОЛИН и МИРА, БЕЗ ПРЕЂАШЊИХ

ЈЕЛИЦА (гледајући излазеће, за се). Ох, оне очи, онај поглед! (Пређе руком преко чела, на полети Тодору, који је пришао, али не гледа напоље, већ само слуша). Мили господару, јеси ли поуздан, јеси ли сигуран?

ТОДОР (стално). Као у себе.

МИХАИЛО (сноља). Слушајте добро! Високи налог деспотов гласи: да се Сталаћ преда уз откуп султану Мехемету II и његовој војсци.

ГЛАСОВИ (сноља). Не дамо Сталаћа, док је наших глава! (Ово су измењани гласови старца, старица, људи, жена девојака и деце.)

ЈЕЛИЦА (радосно). Слушај, господару!

ВОЈИН (привио се с друге стране уз њега). Чујеш ли, оче?

ТОДОР (радосно). Та чујем, чујем!

МИХАИЛО (сноља). Размислите: ви знате да вас чека страшни гнев светлога деспота, и још страшнија освета силнога султана.

ГЛАСОВИ (сноља). Нека све силе и страхоте ударе на нас, не дамо Сталаћа, никад!

ТОДОР (блажено). Ох, како ми срце бије!

ЈЕЛИЦА (тако исто). А моје?

ВОЈИН (узвикне). А моје хоће да искочи!

МИРА (спустила се сетно у столицу на левој страни, на тихо, сетно и болно). А моје се цена од туге. Та овом рату краја нема!

МИХАИЛО (сноља). И по трећи пут вам велим: све вас чека смрт, ако не предате Сталаћа.

ГЛАСОВИ (сноља). Боље и смрт него турско робље. Не дамо града Сталаћа никада, никада!

МИРА (претрије, устане, на тихо). Ово је моја смрт!

ТОДОР (усхићено). Ох, та што не могу да их све овога маха изгрлим и изљубим!

ВОЈИН. Ја ћу то учинити, мили оче! (Истрчи напред.)

ЈЕЛИЦА (као и Тодор). Чисто бих им своје срце поделила!

ПОЈАВА X

РАДЕ, МАХМУД, МИХАИЛО, ИСАК-ПАША, ПАСКОЈЕ,
 БОГДАН, ФРАНСОА, СИНАН-БЕГ, СЕЛИМ-БЕГ,
 ДВА БЕГА, ВУКАН, ЂУРО И ПРЕБАШЊИ

РАДЕ (улазећи). И тако за овај мах реши се. (Идући напред, тихо.) Несрећа, нова несрећа! (Гласно.) Како налози светлога деспота не гласе и за овај непредвиђени и неслућени случај, то се наше посланство мора вратити господару по нове. А како узвишени велики везир полази одмах у Софију светлome султану, а часни Исак-паша Новоме Брду, то морају остати овде ова два (покаже на Синан-бега и Селим-бега) млада господина бега бар четири дана, да однесу нове поруке светлога деспота својим старешинама (покаже на Махмуда и Исака) онамо, где је речено. (Тодору.) Примаш ли их, војвода Тодоре? (Јелица се прене, и као да би нешто рекла Тодору.)

ТОДОР. Од свега срца.

ЈЕЛИЦА (за се, живо). Ох, шта учини!

ТОДОР. Ако господа бегови пристају, да им стан у оном крилу (покаже десну страну), ова дворница и степенице од дворца буду искључно њихово боравиште у овом замку. Ако би ту међу прекорачили...

СИНАН-БЕГ (улази живо). Знамо шта би нас морало постићи. Пристајемо.

ТОДОР (окрене се и свати Ђуру). Верни Ђуро, одведи одмах госпoду!

РАДЕ. А и ми пођимо одмах.

ЂУРО (пошао је десној страни, дође баш кад бегови полигну главе, опраштајући се од својих старешина, па, смотрив лице Синан-бегово, узвикне пренеражен). Ах!

СИНАН-БЕГ (изненађен). Шта је ?

СВИ (осим Јелице). Шта се зби ? Шта је ? Шта ?

ЂУРО (приблирајући се). Ништа, ништа !

ЈЕЛИЦА (живо за се). Шта би Ђуру ?

ЂУРО. Моја стара бољка текну ме онет у срце.

(Иде кроз десна врата, а за њим бегови.)

ПОЈАВА XI

ПРЕЂАШЊИ, БЕЗ СИНАН- И СЕЛИМ-БЕГА И ЂУРА

МАХМУД (Тодору). Пре растапка још једном питај те, војвода Тодоре, је ли ти оно последња ?

ТОДОР (поносно и стаљно). Не питај, везире, ништа више. Уверите се.

ПАСКОЈЕ. Примаш сву буру ?

БОГДАН. Све страхоте ?

ЈЕЛИЦА (одважно). И људске и Божје !

ИСАК-ПАША (за се). Да ретке жене !

РАДЕ (Тодору). Размисли, сине !

ТОДОР (као пре). Размислио сам... И ево вам се закљичем јединчетом мојим и силним Господом Богом, који нас све одбаци и заборави, не дам Сталаћа, не дам !

РАДЕ (полазећи). Онда пођимо ! (Изазе сви редом за њим, последњи Вукаш.)

ЈЕЛИЦА (докле они излазе, притрчи живо Тодору, који је, исправајући их, остао у средини). Мили господару, сиви соколе мој ! (Загрли га страшно.)

ТОДОР (заграив је). Мила јунакиња моја !

ФРАНСОА (тихо Мири, којој је још раније пришао и тихо с њом кад и кад говорио). Па уклонимо се, кад ти је туга у срцу. (Изиду обоје на лева врата.)

ПОЈАВА XII

РАДЕ, ТОДОР и ЈЕЛИЦА

РАДЕ (докле излазе Мира и Франсоа, враћа се). ВРАТНИХ се...

ТОДОР (корачи му у сусрет). О, узвишена...

РАДЕ (пришав му са сузним очима и благо). Погрешно си... грешниш... грешниш... Па ипак морам... (Ухвати га за главу.)

ТОДОР (падајући на колена). Падам у прах пред тобом... али не ништи...

РАДЕ (наставља). Морам пољубити... то витешко чело... (Заплаче се.)

ТОДОР. О, узвишена...

РАДЕ. И опростити се!...

ЈЕЛИЦА (запосно). Косовека Старино!

(ЗАВЕСА)

ДРУГИ ЧИН

Иста дворница.

ПОЈАВА I

ТОДОР, ЈЕЛИЦА, ВУКАН, ФРАНСОА И МИРА

ТОДОР (седи у оклопу с Јелицом код левога стола). Не умем ти рећи, како ми је драго, племенити грофе и драги друже моје очајне борбе, што си изабрао цветак из нашега врта и што хоћеш да га пресадиш у дивну своју отаџбину.

ФРАНСОА (стоји с Миром на десној страни ближе Вукану). Да, цветак. (загледа се пун љубавнога заноса у Миру) који ће својом лепотом обасјати као сунце топлотом и светлошћу мој, рошћвом мога брата потамнели двор.

МИРА. А Мира ће све употребити и једино бринути се, да у дому њена Франсоа буде станиште за дољства и среће.

ЈЕЛИЦА. А добри поочим Вукан?

ВУКАН (седи код деснога стола). Вукан је блажен, што види своју јединицу као заручницу тако јуначког и племенитог витеза, и што ће му душа осећати и онда њихну срећу, кад му тело падне за овај замак

и за овај још преостали слободан окрајак наше тужне и јадне отаџбине.

Јелица. Па кад мислиш извршити, драги грофе, брачну везу, за којом обоје толико жудите?

Франсоа. Чим мој витешки војвода и...

Тодор (устане и пружи му руку). Твој кум (рукује се с њим) уграби тренут времена.

Вукан (устајући потресен, пристуши им). Па сад, драга децо, примите мој благослов (грицајући од узбуђења). и опростите староме борцу и оцу, што му се у овом тренутку искраде суза из ока. (Пољуби их у чело, а ови њега у руку.)

Јелица (гледајући их, дубоким уздахом за се). Ја тај тренут нећу доживети.

Тодор (узме шлем са стола). Али, не замерите, мили моји, што вас морам у овом, по вас тако свечаном тренуту оставити. Ваља бити спреман и опрезан, јер је Осман брз, окретан, лукав и препредевен борац — а Сталаћ се мора бранити. Ово брдашце на коме смо и овај замак који нас штити, то је последња устава, браник и бедем, не само мој и наш, него и последњег јадног преосталог окрајка наше некад славне и простране отаџбине; последњи преостали бранич болнога, остарелога и већ на умору седега деспота. Сваки тренутак борбе наше драгоцен је: што ми који тренут дуже поживимо, живеће и деспот, а и отаџбина; наднем ли ја и Сталаћ, пало је и Смедерево и све!

Вукан. Али је Сталаћ јак, а његова посада тврда стена: требаће стотину тисућа и више најхрабријих Османа, па ипак мучно да ће га освојити. А осим тога у близини су нам твоји побратими, Велимир и Никола.

Тодор. Да, моји побратими, љути змајеви. Ако ми затреба помоћ, долетеће на мој миг, а можда ће и самог босанског краља наговорити да ми притече у помоћ. Босна је још јака, а не пошље ли баш и она помоћ, довољни су ми и моји побратими. У њих се уздам као у себе самога, а срце ми је пуно снаге, а душа пуна поуздања да мора одолети Сталаћ... и одолеће! Али, што нема још Војина?

ПОЈАВА II

Војин, Ђуро и Пређашњи

Војин (трчећи у оклопу с малим луком и малим копљем, из левих врата). Ево ме, оче, спремна и оружана.

Тодор (радосно га пригрли). Како си ми диван, мој мали лавићу.

Јелица (живо и с узбуђењем). Тодоре! Зар ћеш повести и њега?

Тодор. Та он ће ту само у мали дуг крај Мораве, испод замка.

Војин (нежно). Да, драга мајчице, на зажелио сам ти се слободна даха и слободна покрета.

Тодор. Та зар не беше скоро три месеца због опсаде као у затвору?

Јелица (као пре). Али ипак, моје срце.

Војин. Хоћу да стрелам птице грабљивице: хоћу да вежбама и око и руку...

Јелица (загрли га ватрено). Мој пунољче ружичин! (Пољуби га.)

Војин. Хоћу да будем витез, да будем јунак, као мој отац, као моја драга и мила мајчица! (По-скочи и обеси јој се око врата.)

ТОДОР (узме га живо од ње). Та амо и на моје срце, женице моја! (Подигне га у вис, притисне на груди и љуби.)

ЈЕЛИЦА (узвикне). Чувај ми га, чувај!

ТОДОР (спусти Војина, па је погледа зачуђено). Та шта је теби, љубо, данас?

ЈЕЛИЦА. Не знам... Нешто ми се срце стегло... неки чудни... тајни бол!... (Притисне руком срце.)

МИРА (тихо). Као вазда у мом.

ФРАНСОА. Узвишена госпођо!

ВУКАН. Драго дете!

ЈЕЛИЦА (Тодору). Па и ти не иди далеко.

ТОДОР. Та само да разгледам околину, је ли чиста, најдаље под Крушевац.

ЈЕЛИЦА (болно). Ох, да ниси ни полазио!

ТОДОР (зачуђено). Страхниш се?

ЈЕЛИЦА (плате поносно). Никада!

ФРАНСОА. Та ја остајем овде, госпођо!

ЈЕЛИЦА (лако одбијајући). Ја сам и сама себи довољна. — Опрости, грофе!

ТОДОР. А Вукан ће бити са мном.

ВУКАН. Свуда, свагда, увек и у свакој опасности!

ТОДОР. А с Војнином верни Ђуро.

ЂУРО (снажно и од срца). Докле је год жив!

ВОЈИН (весело). Та не бој се за ме, мајко, кад ја не страхујем!

ЈЕЛИЦА (стегне грчевито срце, па онда махне руком). А ви пођите.

ТОДОР (узме живо Војина за руку, а другом махне према жени). Хајдемо! С Богом! (Изиђу брзо на врата.)

ЈЕЛИЦА (врисне очајно). Вукане, чувај ми господара!... Ђуро, чувај ми јединче!... Не, не: не могу.

Срце је јаче и од воље... идем да их испратим, бар докле поглед допире! (Излети за њима.)

ПОЈАВА III

ФРАНСОА И МИРА

МИРА (приђе му мирно, па нежно и топло). Хвала ти што заглади насртај и одржа реч, мили мој Франсоа! (Пружи му обе руке.)

ФРАНСОА (прихвати их). Зар ти сумњаше?

МИРА (као пре). Не. Али сад кад сам већ скоро твоја, допусти ми, допусти твојој Мирри, да ти отвори своје срце, срце у које се увукоше све страхоте и кржави призори непрестаног ратовања, што их гледаху моје очи од кад нам тим; срце у коме нема одважности и храбрости Јеличине... ваљда с тога што ми сав живот протече у непрестаном страховању и немиру, или што ме Господ оваку створи, или што ми је то наслеђе од мајке, за коју веле да беше сушта благост и доброта.

ФРАНСОА. Слатки анђеле мој!

МИРА. Зато ваљда моје срце, грезећи се рата, и жуди само за тишином и миром, за оном тихом домаћом срећом; срце у коме нема јунаштва, али има поштовања, љубави и обожавања: поштовања према својем старом родитељу, љубави према отаџбини и обожавања за свога вереника! Али, је ли да ти нећеш зато мање волети своју вереницу, своју Миру? (Погледа му нежно у очи.)

ФРАНСОА (уехићено). Напротив! Та то ме баш и очара, ти благо пролетње сунашце моје!

МИРА (настави све толије). Ти ме нећеш мање волети, што ћу те замолити — и ако и сама за тим силно чезнем — да тек онда буде наше венчање и наш одлазак, кад се спасе овај замак и кад мине сва несрећа, јер ја не бих могла пре оставити свог оца и своје отаџбине!

ФРАНСОА (као пре). Али ја сам сигуран да ћемо Турке и омет одбити, као и толико пута до сад. Тодор је јунак над јунацима, посада му скоро равна, а има снажних пријатеља и савезника. А дође ли му у помоћ још и босански краљ, онда је рат мицуо за који дан... (смешећи се љубазно) а и твој страх... О, да сам тако сигуран у спас мога брата, као у спас овога замка. (У ових зидова Тодор ће још победнички ликовати над поразом султановим. Главом ти јамчим за то.

МИРА (блажено). А онда ћемо одмах пред олтар, на на пут у твоју милу отаџбину, у тиху самоћу, где ћу те моћи волети у непомућеној срећи, волети до века!

ФРАНСОА. Да, мила моја плашљивице, а и ја тебе. А докле се стримо, чекајмо и надајмо се: и у тој нади пођимо на кулу мотрионицу да уживамо у нади и љубави, на овом светлом, слободном и лепом Божјем дану. Хоћеш?

МИРА (блажено). Хајдемо, срећо моја! (Изиђу лево напред.)

ПОЈАВА IV

СИНАН-БЕГ И СЕЛИМ-БЕГ

СИНАН. Оде ли ово двоје већ једном?

СЕЛИМ. А виде ли је где стоји на бедему, те не само својим оком, него и свим срцем погледа у даљину?

СИНАН. Видех, видех !... Али ћути, ћути ! Не потпируј пламена, који свом страшћу разбуктав оркански бесни у мени.

СЕЛИМ. Мораће се већ скорим вратити...

СИНАН. Ох, како је лепа, како је пуна дражи ! Од кад је изгубих, сањах непрестано о њој ; али све моје жудње и снове надмаши њена садашња лепота. (Селиму.) Извиђи на доклат и пристражи, докле ја с њом говорим.

СЕЛИМ. Хоћу. (Пође.)

СИНАН (задржи га живо). Стој ! Јеси ли поуздан, да су оно наши, што их спазе мало час ?

СЕЛИМ. Видео сам их, кад се спустише реком и кад прикрише бродић, тако чисто и јасно, као што тебе видим.

СИНАН. Сад брзо на место, верно и мудро. Кад буде полазила, учини се као да је не видиш. (У целој овој појави говоре тихо и брзо.)

СЕЛИМ. Буди без бриге. (Изиде средином.)

СИНАН (тихо и угушено преда се). Јелице, Јелице, неверна Јелице !... Сад мораш бити моја !... Ха ! Чини ми се као да већ долази ?... Тако је. Склонимо се. (Повуче се у угао према прозору.)

ПОЈАВА V

Јелица и Синан-бег

Јелица (улази сетна и замисљена). Одоше... изгубише се моме догледу у даљини. Чини ми се да и моје срце оде с њима и изгуби се у недогледу ! (Дошла је полако на средину.)

СИНАН (у колико је ова ступала унутра и приближавала се средини, у толико се он њој полако и кришом ближио, па сад притегну и зграбив је за руку, тихо). Али ја се нађох, ја сам ту!

ЈЕЛИЦА (пренеразивши се стукне од њега на страну). Ти!... Ко си ти?

СИНАН (горко). Ко сам ја?

ЈЕЛИЦА (отимајући се). Како се усуди дотаћи ме се?

СИНАН (као пре). Нећеш се сад отети из мојих руку, као негда.

ЈЕЛИЦА (као пре). Али ко си ти, Османине?

СИНАН (као пре). Ко сам ја?... Зар ме још не познаде?

ЈЕЛИЦА (гледа укочено). Не!

СИНАН (тихо и угушено). Питаш, ко сам ја?... Ја сам онај, кога ти онако срамно остави и изневери у најужаснијем часу. Ја сам онај, који пишташе под ударцима од тешкога бола, а још више од тешкога јада, што изгубих све што имађах на свету. Ја сам онај, кога немилнице удараху и с кога крв тецијаше потоком, али који све то не осећаше, јер осећаше само бол у срцу, неизмерни љубавни бол, од кога мишљаше да ће пресвиснути!... И ти још питаш, ко сам?

ЈЕЛИЦА (непрестано гледајући га укочено, па као и он тихо и угушено). Или пренеражење, или преголема туга за мојима, збунише ме тако да се не сећам... (Ухвати се за главу.) Тако ми Бога не знам!

СИНАН (мукло пикне). Ха!... Не знаш? Та ја сам онај, што цвиљаше и триљаше најгоре муке у ропству, што проклињаше људе, Христа и Мухамеда, што се савијаше као прв под боловима, докле си ти у наручју и брилу другога благовала, уживајући рајске

сладошти, тонећи се у срећи и цриући сва блаженства љубави! Ја сам онај, што проклех и себе и тебе, ја сам твој негдашњи вереник, твој Синиша!

Јелица (као громом ударена врисне и поерне назад). Синиша! (Пређе руком преко чела, прибравши се, погледа га и кликне.) Та куд ми беху очи, куд ли ум! Јест, Синиша! Синиша! (Заборављајући се, радосно.) Мој драги, мили и заборављени Синиша! (Падне му на груди.)

Синан (прихватив је и притиснув на груди, блажено). Јелице! Сунашце моје!

Јелица (прибере се, одгурне га жестоко, па тихо и муњкло преда се). Та шта чиним ја, безумница?... Моја чиста љубав?... Мој Тодор?... Моје јединче? (Ухвати се једном руком за срце, а другом покрије очи.)

Синан. Шта ти би на један мах? Тек што ми се указа зрачак милости, а ти ме одгурну... Уједе ли те гуја из мојих груди?... Та овде је сама љубав... љубав!

Јелица (тихо). Ох, ћути, ћути!... Имај милости!... (Преда се угушено.) О, моја верности, моја захвалности, моја љубави! (Окрене се од њега и учини један корак.)

Синан (исечно и заносно). Та не окрећи се од мене, рају мој... не одмичи се, рајска милошто, царице хуриска!.. На кога мишљах непрестано и у најмучнијим часима мога ужаснога робовања?... Ко ме за љубав одбацих Христа и поклоних се пророку Мухамеду? Ко ме за љубав починих невиђена чуда од јунаштва, докле ме срећа не напесе на мога поочима, великога везира Махмуда, који ме узвиси, обогати и подиже до највеће милости светлога и силнога султана? Ко ме за љубав пројурих све ситничке и данске тврђаве: водих као помаман бесне и крвожедне јаничаре на јуриш и ускаках свуда први у тврђаве, тражећи те

свуда, као што праведник тражи највишу милост Алахову — рајско насеље ?...

Јелица. Боже, заштити ме !

Синан (наставља). Па кад дознадох где си и чија си жена, коме за љубав падох ничице пре султана, да ми поклоним милост, да ја нападем и узмем ову тврђу, на коју нападах узалуд скоро три месеца, јер је твој, сатанско-јуначко и шејтанско колено, твој отмицар, твој муж брањаше. Коме за љубав падох и опет пред султана и великога везира, те замолих у првога милост, да предају овога замка стави у непобитне погодбе мира ; а од великог везира, мога поочима, испросих златну откупнину ?...

Јелица. Дакле, ти то све учини ?

Синан (све већом ватром). Да, јер без тебе нема среће, нема блаженства, нема живота ! (Благо, нежно и заносно.) Па кад све то претрпих и учиних тебе ради, а ти ме бар погледај, баци један зрачак на ме из твога светлогг ока ! Допусти ми да се бар једном дотакнем твојих дражи ; да бар једном срцием божанске сласти са твојих бајних усана, ти дивна ценическа хуријо !... (Приђе јој страсно и обухвати је око везира.)

Јелица (бранећи се лако). Пустиме ме, остави ме, преклињем те !

Синан (све страсније). Да те пустим, да те оставим сад, ти мој земаљски рају, сад, кад ми те је Алах опет поклоним ?... Сад, кад си у мојим рукама ; сад, кад можеш са мном поћи, па да будеш моја за навек ?... О, ходи, ходи ! Све што сам својом десницом придобио : све што ми пружа очинска милост великог везира и голема милост силног султана, биће твоје, само твоје, а ја ћу бити само роб твој, који ће бити најсрећнији да пузећи у праху пред тобом обожава те !

Јелица (збуњена и занесена плаховитошћу његовом, у големој борби, тихо). О, крви, наша крви! (Хоће да клоње.)
Како нас чиниш слабима и немоћнима!...

Синан (плаховито). Не колебај се, одлучи се... тако ти онога првог блаженога тренутка, зачетка нашој љубави!

Јелица (као пре). Што нас сама уваљујеш у грех, о, неверничка, издајничка крви!

Синан (као пре). Та хајде, хајде! Пођеш ли са мном, ево ти се заклинѐм свим што ми је свето, па и самим животом мојим, да ћу поштедети овај замак, па и сам живот твога Тодора...

Јелица (прене се). Мога Тодора?

Синан. Да; па не само што ћу га поштедети, него ћу му дати и огроман откуп...

Јелица (долазећи к себи). Моме Тодору?

Синан. Да; то зависи само од моје једне речце поочиму моме или султану... Ох пођи са мном, па су Тодор и град слободни, а ја најсрећнији смртни под сунцем! (Повуче је да пођу.) О, ходи!

Јелица (плаче и одгурне га од себе). Даље, неверничче Христу и Богу!

Синан (пренеражен). Шта рече?

Јелица. Даље, безумниче и хвалисавче! Зар не мислиш да се љуба Тодорова може купити и да се може Тодор продати?

Синан (живо). Прибери се и чуј ме!

Јелица (одважно и снажно). Ни речи, отпаднички измете! Тодор!... Хвала ти што спомену то име, те пробуди моју свест. Тодор, мој спаситељ; Тодор, чија ми узвишена љубав оцлемеи срце а узвиси душу; Тодор, чије витештво и јунаштво уди у мене храброст и одважност; Тодор, штит и одбрана нашега

измученог и бедног народа!... (Погледа с презрењем и гнушањем.) И ти, крвниче и одметниче, помисли...

СИНАН. Ти пећеш?

ЈЕЛИЦА (снажно). Никада!

СИНАН. Ти ме вређаш и одбијаш?

ЈЕЛИЦА (као пре). Ја те презирем и гнушам те се!

СИНАН (бесно). Гнушаш ме се? Онда знај, да ће на мој миг сто тисућа османске војске пасти под овај замак: да ћу га у прах срушити, твога Тодора жива ухватити и поврх тих рушевина жива на колац набити, а тебе присилити, да у мом загрљају гледаш његове нечувене муке и скопчање!

ЈЕЛИЦА (поносно и снажно). Дођи, Тодор и његова љуба чекају те!

СИНАН. Размисли, расуди и бирај: моју љубав, Тодоров живот и поштеду овога града и Тодорову смрт!

ЈЕЛИЦА (као пре). Већ сам одабрала... Дођи само, дођи!

СИНАН. Твој ме понос и сувишно поуздање дражи и изазива.

ЈЕЛИЦА. Ако; ја те се не бојим!

СИНАН. Не бојиш? Па ипак ћу те приморати!

ЈЕЛИЦА. Приморати? Ха, ха, ха!

СИНАН (полети јој). И то сад одмах!

ЈЕЛИЦА (одскочи, потргне пож иза паса и подигне га у вис). Ако само крокнеш, сјурићу ти пож у срце!

СИНАН (застане). Стрени, несрећнице, стрени! Ја се заклекх...

ЈЕЛИЦА (поносно). Ха, ха, ха!

СИНАН (угушеним гласом). Да мораш бити моја...

ЈЕЛИЦА (као горе). Никада, упамти, никада!

ПОЈАВА VI

СЕЛИМ-БЕГ И ПРЕЂАШЊИ

СЕЛИМ (утрчав, живо). Ево га, долази!

СИНАН (као пре). И бићеш моја!

СЕЛИМ (тихо Синану). Тодор... војвода долази!

ЈЕЛИЦА (радосно). Долази?

СИНАН. Узалуд се радујеш, ти ћеш ипак моја бити!

ЈЕЛИЦА. Ни у смрти!

СИНАН. Примораћу те, ушамти, примораћу те!

ПОЈАВА VII

ТОДОР, ВУКАН И ПРЕЂАШЊИ

ЈЕЛИЦА (полети Тодору у наручја). Тодоре, Тодоре, ја само тебе волим, само тебе.

ТОДОР (прихватив је). Мила и једина жена моја!
(Загле се.)

СИНАН (тихо Селиму). Сунце се клони заходу...

СЕЛИМ (тако исто). Да пођемо.

ТОДОР (подигне главу, дошав напред лево, спази бегове).
Гле, и бегови су овде?

СИНАН. Јесте, војвода, спремни за полазак.

ТОДОР. Зар?

ЈЕЛИЦА (тихо и живо преда се). Хвала Богу!

СЕЛИМ. Та крај је четвртога дана...

СИНАН. А глас и хабар нам не стиже.

ЈЕЛИЦА (као пре). Притајићу жаоку за његово срце.

ТОДОР (беговима). Па зар сад под ноћ?

СИНАН. Пријатније се путује него по сунча-
ној жези.

Селим. А пре ноноћи смо, ма како лагано ходили, у Крушевцу.

Тодор. Кад је тако, а ви пођите здраво и до јуначког виђења! (Рукује се с њима.)

Синан (охоло). Да, до скорог јуначког виђења!

Селим. Хвала на гостољубљу, војводи!

Тодор. Немаш на чему, беже; сваки је гост мио дому моме. А сад се опростите и с домаћицом, наш обичај то не забрањује. (Приђе капетану Вукану и разговара с њим тихо.)

Синан (приђе Јелици, гледајући јој право и оштро у очи). До виђења, висока госпо, и хвала од срца!

Јелица (с малим ироничним осмехом). Срећан пут, честити беже! (С малим презрењем.) Срећан пут!

Синан (тихо Јелици). И ипак ћу те приморати!

Јелица (заборавивши се, мало гласније). Рекох: никада!

Тодор (окрене се, живо). Шта рече, љубо?

Јелица (прибрана). Ништа, мили мој. Преписах се с беговима мало пре о јунаштву нашем и османском, па им и овога пута рекох и нехотице: никада!

Синан. Да, о томе беше реч, а то ће се ускоро доказати.

Тодор (смешћи се). Да, то ће се доказати. На овим ставама непомици смо, чекамо вас.

Синан. И дочекаћете нас.

Тодор (као пре). Затећи ћете нас.

Селим (мирио и удворио). Јуначка госпођо!

Јелица (пружи му руку, весело). У здрављу, беже!
(Пружи му руку.)

Вукан (полазећим беговима). Оружје ваше примићете на градским вратима. Ја ћу вас до испред њих испратити. Ако сте вољни, пођимо!

Синан и Селим (доклоне се лако). С Богом!

Тодор. С Богом! (Бегови изиду с Вуканом. Синаи код врата баџи још један оштар поглед на Јелицу, који Тодор опази.)

ПОЈАВА VIII

Тодор и Јелица

Тодор (чим они изиђу, окрене се живо Јелици). Ама пита је теби, мила љубо, данас? Изгледан ми врло чудновата!

Јелица. Рекох ти: није ми ништа, сасвим ништа. (Забашурујући.) Веруј ми!

Тодор (узме је за обе руке и гледа јој право у очи). Верујем ти. Па инак, инак си ми необично узбуђена. Твоје иначе ведре и светле очи нешто су необично немирне и мутне: сва си ми преображена и загонетна, загонетнија него што те оставих.

Јелица. Може бити. Она непојмљива и незнана тајанствена туга, с којом ме остави, још ми је у срцу. Не умем ти ни сама рећи шта ми је; али тек верујеш (гледа му с највећим жаром и заносом у очи), да те волим као душу своју и да сам твоја, само твоја до гроба!

Тодор (приграи је). Јест, само моја! Та не знам како бих могао и посумњати: онда бих морао посумњати у Бога и његову моћ, морао бих посумњати у битност самога себе!

Јелица. Ох, Тодоре мој, како те волим, како те обожавам! (Прене се у један мах, па сва у необичном страху.) Али, где је наш Војин, наша... та наше све на свету! Говори, где је? Виде ли га? Шта је с њим? Зашто га не доведе?

Тодор. Видех га. Укакуће по лугу као лане; образи румени и зажарени од игре, задовољства и чистог слободног зрака; бије стрелом као муња, а око њега леже врानе и гавранови.

Јелица. Лане мајчино! А што га не доведе?

Тодор. Не можеш га одвојити од луга. О, како је слатка и пријатна слобода!

Јелица (с уздахом). О, да си га довео! А Турци? Видосте ли их где?

Тодор. Нигде ни једнога, ма од жеље; сва је околина нема, мртва и пушта.

ПОЈАВА IX

ФРАНСОА, МИРА, ЈЕДАН ДЕЧКО С УПАЉЕНИМ СВЕЋАМА
У СВЕЋЊАЦИМА И ПРЕЂАШЊИ

ФРАНСОА (улети брзо с лева). Пријатељу, војвода, јуначе, друже... Испод куле крај Мораве...

МИРА (уљетивши за њим, живо). Чу се неки мали бој...

ТОДОР (живо). Где, где?

МИРА (као пре). Крај Мораве, уз обалу...

ЈЕЛИЦА (живо). Да није у маломе лугу?

ФРАНСОА. Да, баш тамо...

МИРА. Зачу се у један мах звекет оружја...

ФРАНСОА. Па онда очајни крик и ванај...

МИРА. Мала луша...

ФРАНСОА. Као ударање весала...

МИРА. И шуштање воде...

ФРАНСОА. Као да неки бродић отплови...

ТОДОР (сав преперажен). Боже, а да није...

ЈЕЛИЦА (врисне). Војни! Тамо је Војни!

ТОДОР. Не може бити!

ЈЕЛИЦА (врисне поново). Тодоре! Тодоре! Отеше, уграбише нам нашега Војина!

ТОДОР. Уграбише, отеше Војина?

ЈЕЛИЦА. Нашу зеницу, наш живот!

ТОДОР (узвикне). Јединче наше, Војина? (Полети изласку.) Брзо за њима! (Пројурн поред Вукана, који улази.)

ПОЈАВА X

ВУКАН И ПРЕЂАШЊИ

ЈЕЛИЦА (снизивиши Вукана). Вукане, поочиме, други оче наш, говори: виде ли или чу ли ти шта?

ВУКАН. Шта, Јелице?

МИРА. Та уграбише, однеше...

ВУКАН (изненађено). Кога?

ЈЕЛИЦА. Наше јединче, мајчино срце и душу!

ВУКАН. Ја бејах доле, на доњим вратима, близу дуга, и не чух ништа, до само звекет ланаца и шкрипање моста, који се дизаше и затвараше.

ФРАНСОА. Идем и ја брзо тамо. (Пође.)

МИРА. Франсоа! (Задржава га.)

ЈЕЛИЦА. Не, већ ја летим тамо: та стићи ће их као муња туга и бол мајчин.

ВУКАН (стане пред њу). Стани, Јелице: ми још не знамо извесно...

ЈЕЛИЦА. Али ја знам: моје страховање, моја туга! Пуштајте ме!

ФРАНСОА. Госпо, куд ћеш у поћ?

ЈЕЛИЦА (гура их од себе). Мајчино срце светлиће ми. Пуштајте ме, на страну! (Полети вратима.)

ТОДОР (споља). Седлајте ми коње !

ЈЕЛИЦА (чувши тај глас, застане, па онда свом тугом врисне). Истина је !... (Поерне. Мира и Франсоа је придрже.)
О, моје срце, моје срце !... (Прибере се, па одважно.) Мירו, брзо мој оклош, моје оружје !

ПОЈАВА XI

ЂУРО, ДВА ВОЈНИКА И ПРЕЂАШЊИ

ЈЕЛИЦА (спазивши Ђура). Ђуро, верна душо, моје јединче, где ми је јединче ?

МИРА (згрозн се). Та он је обраћен !

ФРАНСОА. Брзо столицу, нашиће ! (Зграби столицу и с војницима намести Ђура на њу, али више у средини позорнице. Војници, чим Ђуро седне, изиђу.)

ВУКАН (пришавши Ђуру). Говори, Ђуро, шта би ?

ЈЕЛИЦА (пришавши с друге стране). Говори, Ђуро, тако ти верности !

ЂУРО (коме је глава обливена крвљу и увезана, с великим напором). Спрemasмо се за повратак... он скупљаше устрељене птичице... ја и капетан Миле... помагасмо му... Кад на један мах... из небуха... (Клоне и заћути.)

ЈЕЛИЦА (очајно). Ђуро, Ђуро, тако ти Бога и спаса душе, говори !

ЂУРО (наставља још с већим напором). Удари ме... топуз... ја посприх... али у исти мах потегох мач, раних... познах несрећника... видех Пријездни лик.

ЈЕЛИЦА и ВУКАН (изненађени). Пријездни ?

ЂУРО (као пре). Паде други ударац... ја се сруших... чух звекет и одбрану Војинову... затим врисак... веслање...

Сви. Па ?... Па ?...

Ђуро (још већим напором угушено). Придигох се мало... видех капетан Мила без главе... бродић... крв лијну поново... онесвеснух...

Јелица. А Војин?...

Ђуро. Наши ме дигоше... видех војводу... он зна... ох... не могу!... (Клопе и занесе се.)

Јелица. Ко га одведе? О, та само још једну реч!

ПОЈАВА XII

Тодор и Пређашњи

Тодор (чим ступи кратко и живо). Капетани и коњи су спремни. С Богом, љубо!

Јелица. И ја ћу с тобом. (Мири живо.) Та Мире, рекох ти, моје ору...

Тодор (мало строжије.) Ти остајеш овде.

Франсоа. Ја ћу с тобом. Молим те, допусти!
(Одважно и храбро.)

Тодор (пружив му руку). Примам ти јуначку понуду. Ти ћеш на једну, а ја...

Вукан (упадне живо). Куд ћеш у ноћ? Немаш брода ни бродића... а они на ону страну пређоше...

Тодор (живо). За моје чиле вранце свуд су броди; а стићи ће их да крила имају... Хајдемо, грофе! С Богом Вукане, чувај с Јелицом град. На коње! (Излети живо.)

Франсоа (живо за њим). И у смрт с тобом! (Изиде живо за њим.)

Мира (која је, чувши, да Франсоа хоће да иде, била узнемирена и у борби, сад дрекне). Франсоа! Спаси јединче моје миле другарице! (Излети за њима.)

Јелица (стајала је очајна и забезбевута у Тодора, на сад скоро у исти мах с Миром). Тодоре! Врати ми моје је-

динче, врати ми живот! (Пошавши за њим врати се брзо Ђуру, кога једнако придржава Вукаи, па га зграби очајно и у дрхтавици). Ђуро, Ђуро, само једну реч: ко онесе моје сунце, ко?

Ђуро (ухвати се једном руком за главу, а другом за срце, па се придигне с највећим напором). Онај несрећник... Ко... Синиша!

Јелица (врисне и одскочи од њега). Синиша! (Крочи напред, окренувши се гледалишту.) Синиша! Синиша!... Проклетник!... (Покрије очи рукама, с највећим очајањем.) О, моје слутње, о, моји јадн! (Заплаче се.)

(ЗАВЕСА)

ТРЕЋИ ЧИН

Унутрашњост града. Десна страна представља стари двор од камена и брвана, у који се улази преко старих дрвених степеница на дрвеним ступовима. Лево је нови двор у византискоме стилу, пред којим су напред код друге и треће кулисе дивне степенице од камена, на каменним ступовима, на којима је горе балкон. У дну, у средњој позорнице, појасона кула, везана с једне и друге стране градским платном за дворове. У десном зиду између куле и старог двора велика градска врата. У приземљу од куле, према гзелаонима, повећа двокрилна врата, на којима се виде крстови, изнад врата повећи крст. Кад се врата отворе види се унутрашњост градске капеле. Испред левог зида до куле су, косо, камените степенице, што воде на први кат куле. Око целе куле на првом катy је каменит балкон, на коме је лево и десно одвањена ограда. Пред новим двором испред самих степеница, према првој кулиси, је отвор у поду, који води у градски тавник. Отвор је ограђен гвозденом оградом. Иза куле, у зачељу, се види небо; а у даљини средње планине. Поред саме куле у зиду су мала гвоздена врата. — Дубоки мрак пред расвитак зоре. Кад се завеса дигне, чује се доле иза гвоздених малих врата тихо и горко јечање, иначе је на позорници мртва тишина. После подуже паузе, врата се на новом двору полако отворе и појави се Тодор гологлав и увијен у прии огртач и изиде на прстима и врло сиотрено, а за њим стари Ђуро.

ПОЈАВА I

Тодор и Ђуро

Тодор (тихо преда се, идући преко трга кули). Једва се искрадох... Она јадница... изломљена тугом, болом...

Ђуро (врло тихо, силазећи низа степенице, зовне га).
Господару!

Тодор (не чује га, удубљен у мисли, наставља). Не спавањем... грозничавим ишчекивањем...

Ђуро (као горе). Војвода!...

Тодор (као пре). На мој повратак... Умолих је и даде реч... и то само на моју реч, да ћу и ја то исто учинити...

Ђуро (као пре). Мили господару!

Тодор (као пре). Да ће починути и окренити се. Ја одох у своју одају... али не могах... Нека се за то бар она...

Ђуро (мало јаче). Драги господару!

Тодор. Бацих се на постељу... али чим склоних очи... указа ми се моје чедо, мој Војини!... Видех како га зверови дограбише... (с болом и очајањем) како му нечовечно свезаше нежне и слабе ручице... чух запомагање, врисак, очајни крик и вапај!... Видех како му заштитише усташица... како га целатски бацаше на коња, чух како звекнуше оштре бакрачлије, како коњи полетеше као ластавице... одјездише у мрклу ноћ, у даљину, у недоглед!...

Ђуро (са дубоким саучешћем, још јаче). Војвода Тодоре!

Тодор (са дубоким болом и очајним заносом). Срце ми се стеже... крв појурѝ у главу... у мозак!... (Чисто ван себе.) О, зверови, зверови!... Ишчупасте ми срце, ископасте ми очи... да ме приволите, да ме саломите! Па је ли то достојно витештва, човечности, силе султано̀ве?... И зар Бог још и то да допусти?... О, Бог! Та да има Бога, зар би он могао послати све ове беде, јаде и несреће на овај тужни и јадни народ? Зар би могао напустити овај страшни суд, ове зверске некрсти... на нашу несрећну и јадну отаџбину? (Све ово говори угушеним гласом. За време сваке паузе, чује се час тихо појање у капели, час дубоки уздаси и плач.)

Ђуро (полугласно и снажно). Добри господару!

Тодор (као пре). Украдеше... уграбише... уловише га!... Али зато ипак неће добити Сталаћа, докле је Тодор жив... никада, никада!

Ђуро. Та господару... ја сам... твој верни Ђуро...

Тодор (прене се, окрене се и позна Ђура). Ти си?

Ђуро. Да; твој стари...

Тодор (живо). И верни Ђуро! (Загри га.) А твоје ране?

Ђуро. Како ми синоћ опраше главу и испраше ране љутиком, како их заложеше и обложише травама, легах и проснавах неколико сахата... Али ипак чух твој повратак...

Тодор. Па шта те диже сад тако обрањена и болна?

Ђуро. Твоја несрећа, туга и јад, господару!

Тодор. А зар могаше?

Ђуро. Свест и стара снага вратише се, а несрећа твоја, коју дубоко осећам и делим, удвостручише снагу старачку.

Тодор. Па, зар си чуо и кад се искрадох?

Ђуро. И у најжешћој бољетици и у најбољем сну... Та зар те не одржах на својим рукама, зар те не пратих од мајушинога малишана, зар не бдих над тобом кроз сав твој живот, зар не пратих сваки твој миг и опрезно ослушкивах на сваки твој корак?... Та моје је ухо вазда будно за те, господару!

Тодор. Да, да. Верни мој Ђуро, драги мој оче!... Несрећа, Ђуро, несрећа!

Ђуро. Несрећа, господару! Али ма како да је голема, не треба да поремети присебност и јунаштво Тодора од Сталаћа!

Тодор. И неће, Ђуро, никада!

Ђуро. Па зато, господару, отпочини мало, одмори се.

Тодор. Не могу, Ђуро!

Ђуро. Та сву ноћ си готово јахао и јурио — а душу и срце растрзаху ти болови — а чека те борба можда још мучнија...

Тодор (с уздахом). Да, да; на инак сан и одмор беже од мене.

Ђуро. Одмори се, господару, молим те!

Тодор. Не, не; треба ми ваздуха, поветарца... Хајдемо на кулу. (Пође степеницама које воде на кулу.)

Ђуро. Али шта ћеш тамо, господару, тако слаб, неспаван и изнурен?

Тодор (идући већ уза степенице). Морам тамо, морам! (Већ на балкону.) Хоћу да ослушнем треперење ваздуха, пиркање поветарца... (Ослушкује, Ђуро стоји иза њега према проспекту.) Он је вечити путник, он муњином брзином прелеће земни шар, свуд је и на сваком месту... он је добар... можда ће ми донети гласак о моме јединчету; можда његов јаук и бол за изгубљеним родитељима, или бар уздах срца и душе његове... можда ће ми јавити где је и како му је... (У тај мах чује се тихо јецање Јеличино испод куле иза зида, Тодор се нагне изнад подножја, а Ђуро га придржава.) Чуј! Чуј! Зар не чу и ти неко тихо и тужно јецање... Не рекох ли ти?... Ох, хвала ти, мили ветрићу!

Ђуро (придржавајући га тихо). Ја не чух и не чујем ништа, господару, но само осећам страх за те, да у твоме болу и узбуђености не стремекнеш у понор Мораве. Ти заборављаш да је ограда обалаена, у последњим нападима турским, каменим зрнима из великих прашта њихових. (Тодор се нагне још више.) Чувај се, господару, дубоко је под нама стена и хучна Морава.

Тодор (загледа се доле, тихо). Да, Морава, наша верна Морава; она нас још једина воли, она нас вечно љуби, милује и грли својим ситним таласићима... Да не беше то њен слатки жубор, што ми се причини као тихо јецање... (Јецање се и уздаси онет зачују.)

Ђуро (ослушнуо је, па тихо). Не, не; то није њен жубор! Сад и ја чух. Чујем неко тужно јецање и болне уздахе...

Тодор (као и Ђуро). Не рекох ли ти?... То су звуци гласића Ружина, што их зефир к нама доноси, или шуштање кривоца анђелчића, који нам допеше поздраве од мога невиног јединчета...

Ђуро. Не, не, господару... То се чује оздо, из близине, испод нас... (Јецање се понови.)

Тодор (живо али тихо). Да се није избавио... да се није вратио... да није он главом... чедо моје!

Ђуро (као пре). Не може бити, господару! Стена је одсечна, а обала је приступачна само бродићу. (Јецање и уздаси поново.)

Тодор. Ево их онет чујем, чујем их поново. Они се тако лене за моје срце... тако га потресају...

Ђуро. Сиђимо се, да видимо.

Тодор. Имаш право, само брзо! (Силазе се живо, али тихо). Одјек тога гласа тако ми је познат, тако потреса моју душу!... (Већ су пред кулом и ту застану. Јецање се чује јаче.) Та он је, он је!... Чуј, чуј! (Хоће да полети тамо, у тај мах врата гоздена отворе се и зачују се речи. Тодор и Ђуро застану гледајући укочено у врата.)

Јелица (споља иза врата, кроз плач). Па, Мораво, верна наша Мораво, носи поздраве бола и туга... носи пољупце усана, срца и душе мајчине... (Вапа-

јући пољунице, појави се у вратима сва у црном одећу и копреном преко главе, на застане не видећи Тодора, нити он њу, јер му је леђима окренута.)

ПОЈАВА II

ЈЕЛИЦА И ПРЕЂАШЊИ

ТОДОР (смотри је, али јој не види лица, на узбуђено).
Ко ли је?... Да не оставих љубу у одаји, у постели...

ЈЕЛИЦА (бацајући пољунице). Носи их... носи!...

ТОДОР. Та то је...

ЈЕЛИЦА (прене се и окрене се на тај глас). Мој муж!

ТОДОР. Јелице!

ЈЕЛИЦА. Господару мој!

ТОДОР (рашири руке). На моје срце, верна љубо!
Узалуд кријемо тугу нашу... (Јелица му падне на груди, он је пригрли.) Кад срца пуцају, тузи се мора дати одушке...

ЈЕЛИЦА (јецајући). Опрости, господару, муже и оче... не могах одолети!.. Чим се ти удали, искрадох се... Опрости слабој жени и рањеном срцу мајчину... (Прислови му главу на груди и јеца.)

ТОДОР (благо). Да, да; ту на моме срцу, препуклом срцу, на срцу вернога твога друга исплачи се и олакшај души својој... Па ипак, ипак... у овом кобном и несрећном времену један је зар, што изгуби своје миле и драге? Зар нема тисућама мајака и очева, што изгубише јединцад своју?... Морамо стегнути срце, ма и пресвисли!

ЈЕЛИЦА (подигне главу и обрише сузе). Имаш право, мили господару! Речи твоје враћају ми снагу, враћају ме дужности. Стегнућу срце, стегнућу га. (Схвати

Ђура, који стоји мирно и тужно на страни). А где Ђура, нашега вернога Ђура, зар се придиже, зар се опорави ?

Ђуро. Брига и бол за тебе и господара подиже ме, госпођо !

Тодор (Ђуру живо). Да, Ђуро. У големој тузи и заборавих те унитати : виде ли ко одведе моје јединиче ?

Ђуро (прене се, па живо). Да, господару ! (Тргне се, па отежући). Не, не ! Не видех, господару !

Тодор (изненађен). Шта то значи, Ђуро ?

Јелица (преда се живо). Да не зна за моју тајну ?

Ђуро (погледа све око себе). И опет велим : не видех, господару !

Тодор (приђе к њему и погледа му у очи, Ђуро обори главу). Ама, ти нешто кријеш, нешто тајиш, Ђуро !

Ђуро (падне на колена). Мој је живот свагда и вазда твој, господару !

Јелица (преда се). Мора да зна. Зар још и тај отров у племениту Тодорову душу ? - Боже, шта ће сад бити ?

Тодор. Ђуро, Ђуро ! Зар твоја верна душа може и помислити да нешто скрије од мене ?

Ђуро. Никада, господару !... Па ипак !...

Тодор (живо). Дакле, ипак ?...

Ђуро (преда се). О, што не погибох ?

Тодор. И ипак кријеш од твога господара, твога Тодора ? И то у тренутку, кад се тиче спаса и живота његова јединчета ?

Ђуро (очајно). Везује ме реч !

Тодор. Каква реч ?

Ђуро. Зададох је витезу и војводи.

Тодор. Та да си је задао и Господу, бол и туга моја треба да је разреши... Ђуро, говори, преклињем те !

Ђуро (очајно). Убиј ме, али не могу!

Тодор. Ти дакле не осећаш мој големи јад?

Ђуро (заплаче се). Осећам, господару!

Тодор. И ти можеш гледати где ме овај јад сатира?

Ђуро. Бојим се, да те овај други не сатре сасвим!

Јелица (преда се, живо и одлучно). Овај ће бол убити Тодора мога; нека говори, па нек буде, што буде!

Тодор (очајним гневом). И ти нећеш?

Ђуро. На две ватре горим, господару; крхам реч и убијам те!

Ђуро. Испред мојих очију, неверниче, издајниче!

Ђуро (скочи). Господару, ја издај...

Јелица (одважно и заповедајући). Говори, Ђуро! Мораш казати!

Ђуро (изненађен). Зар и ти, госпођо?

Јелица. Да!

Ђуро. И ти тражиш и ништен?

Јелица. Заповедам!

Тодор. Дакле, ти заиста знаш?

Јелица. Синоћ мени рече име нечовека и звера.

Тодор. И само од мене кријеш, неверна слуго!

Ђуро Али... ово је нов отров у твоје...

Тодор (угушено). Сручи га до дна у моје срце...

Јелица (одважно и стално). И у моје! Ми ћемо га поделити. (Загри Тодора.)

Ђуро (попуштајући). Па добро! Ви хоћете, ви то хоћете! (Гледајући к небу.) Опрости ми, Господе Боже, и ти, душо, која си тамо горе, чију се тајну дрзнух, ја твој слуга, открити. Милост, добри Боже мој!... (Тодору и Јелици с напором.) Ево чујте!... (Ступи у средину између њих. Пошто се обазрео на све стране, полугласно.)

Ја служих витеза и војводу реткога поштења и јунаштва, коме на далеко не беше равна. Лепа, мила и верна му љуба умре рано. Он остаде самохран и млад са својим јединим синчићем, који му беше све и сва...

Јелица (преда се). Шта он то говори?

Тодор (преда се). Шта ли ћу чути, Боже мој?

Ђуро (наставља). Тако живљаше скоро десет година, живећи једино у своје јединичету, коме се једино посветио, вежбавајући га и спремајући једино за човека, витеза и јунака... и у вечитом ратовању. Судба га нанесе — а зашто, то сам Бог зна, у Новоме Брду, а тад беше у најлепшим годинама — на дивно девојче, са чијом породицом никако се не гледаше. При првом сусрету образи им се зажарише, срца им закуцаше. На женидбу не беше могуће ни помислити, јер она беше Анђеловићка, Комненовићка, од кнежевске и царске крви, а он обичан војвода, који имађаше један једини замак.

Тодор (цестриљиво). Та шта ти то причаш, Ђуро?

Ђуро. Истину! Ти си је сам желео и тражио.

Јелица (преда се). Какву ли то бајку прича?

Не разумем ни речи.

Ђуро (наставља још тише, пошто се и опет обазрео на све стране). Тако живеше, мучише се и чезнуше целу дугу годину, док обоје не дочекаше жељени тренут... прилику за тајни састанак. Ја бејох једини сведок тога састанка, а ипосред тога састанка беше — мушко чедо. Чим породица сазнаде за то, да би прикрила срамоту, не попустијајући од свога поноса, нагна младу и дивну мајку у смрт, а дете узе горди ујак к себи, и доцније га посини... (Трубе се зачују.)

Тодор (тргне се). Шта значи тај трубни јек?

(Живо Ђуро.) А име тога војводе?

Јелица (тако исто живо). А име несрећне мајке?

Ђуро (у борби и отежући). Име!... Име!... (За се, гледајући у небо.) Опрости, добри господару!... (Гласно.) Детету је... име... (кроз зубе) потурици, отпаднику... (гласно) име му је... сад му је име... Синан-бег!

Јелица (за се). Ах!

Тодор (пренеражен). Синан-бег!

Ђуро. Да, он. Кад појаха коња, кад пође одавде... он ти украде, оте...

Тодор. Он ми уграби, оте јединче?

Ђуро (оборене главе и тужно). Да, господару!

Тодор (узвицне). Дакле он?... Слутно сам... Он!... О зверско, потуричко срце... да ми те је дохватити мојим палашем...

Јелица (за се гледајући на небо). О Боже, чиме то заслужих? (Разданило се у велико.)

ПОЈАВА V

ВУКАН И ПРЕЂАШЊИ

Вукан (ушав на врата поред старог двора, долети живо). Војводе, војводе Тодоре! (Трубе као и пре.)

Тодор (живо се обрне). Шта је?

Вукан (живо). Грдни облаци прашине гомилају се амо од Крушевца.

Тодор. Од Крушевца?

Вукан (живо). Да. Једна велика чета коњаника већ је скоро под зидинама. А грдне хорде турске таласају се овамо.

Тодор (с поуздањем и поносом). Нека их, нек дођу! (Ђуро живо.) Име тога војводе, и у каквој вези стоји он са Синан-бегом?... Говори, Ђуро, тако ти живота!

Ђуро (устежући се). Не знам, заборавио сам.

Вукан (као пре). Тодоре! Велика турска војска већ заобилази поиздаље замак.

Тодор. Нека га опкољава и војска свега света! (Ђуру.) Име, име, и у каквој вези стоји то с отмицом мога јединчета! (Трубе и опет.)

Јелица (склопи руке пред Ђуром). Ђуро, говори, смилуј се! (Градска врата поред зида, иза старог двора, отворе се; два капетана Тодорова појаве се и за њима изасланство.)

Ђуро (у борби). Не смем... не могу!

Вукан (спазив улазеће, тихо). Војводо!...

Тодор (не слушајући га). Ђуро, говори, тако ти живота и мога и твога!

Вукан (као пре, само снажније). Војводо Тодоре... посланство... велика господа!

Тодор (обазре се). Шта? Ко? (Спазив их). Ах!... И опет ми долазе? (Тихо Вукану.) Јесу ли капетани и борци на месту?

Вукан (тако исто). Сви до једнога.

Јелица (живо и брижно). Шта си наумио?

Тодор (као пре). Буди уза ме. (Идући на сусрет долазећима.) Поздрављам долазак високе господе. (Капетанима својим.) Видоје и Жарко, на места! (Капетани изиду кроз иста врата и затворе их.)

ПОЈАВА VI

Дмитар, Махмуд, Михаило, Исак-паша, Паскоје, Селим-бег, Богдан, два беге с кесама дуката; последњи улази Синан-бег и пређашњи

Дмитар. Ми ти још лепше прихваћамо, врли војводо!

Јелица (спазивши Синан-бега, за се). И опет дође!

Тодор (стоји на левој страни напред, десно до њега Јелица, иза ње Вукан, а иза Тодора Буро; Дмитар и Махмуд у средини, а остали даље по реду; Синан-бег напред на десној страни, а два бега у средини у дубини). Зар ти дође?... А где је Старина Косовска?

Дмитар. ОDMAH по повратку одавде премину.

Тодор. И он зар оде?... (Свечано к небу.) Мир души твојој, славни косовски борче! (Њима гласно.) А шта вас поново доводи к мени?

Дмитар. Недовршено дело... Висока воља деспотова и султанова.

Тодор (с горчином). Висока воља?...

Дмитар. Предаја Сталаћа...

Исак-паша. И коначно твоје покорење, непокорнице, бунтовнице против султана и намесника...

Тодор (пресече му реч). Лакше, лакше, седи, на злобрзи и пакосни Исак-паша, што у дервишкој капи побеже испред Смедерева... Лакше, и сети се где си... (Исак-паша се намргоди и ухвати за балчак.)

Махмуд (Исак-паша). Поштеди седину своју, честити паша, озбиљни посао гони нас на хитњу. (Тодору.) А ти умири се, па отпочнимо. (Дмитру.) На дело!

Дмитар (развије велику листину). Ево поновљене заповести светлога деспота, да Сталаћ одмах предаш...

Тодор (живо). Да предам?...

Јелица (тако исто). Никада!

Михаило (снажно). И још се проти...

Тодор (снажно). Да предам? А моје јединче?...

Махмуд (слетне раменима). У рату су сва средства...

Тодор (упадне). Допуштена? Је ли?... (Бесно.)

Ех, кад је тако, онда ћу одмах и ја себи нешто допустити! (Виче.) Хеј, Видоје, Жарко и Мирко амо!

(Обе капије горња и доња до старог двора отворе се, и на једној се појави Видоје, на другој Жарко, а из прве кулисе испред новог двора Мирко с кошљаницима и ту застану.)

СВИ СРПСКИ ИЗАСЛАНИЦИ (убезекнути). Шта је то ?

СВИ ТУРСКИ ИЗАСЛАНИЦИ (убезекнути). Издаја !

ЈЕЛИЦА (живо и снажно Тодору). Освети наше јединце !

ДМИТАР (живо Тодору). Размисли !

БОГДАН (тако исто). У име владалачке моћи до-спотове...

МИХАИЛО. Не убијај и себе и нас !

ПАСКОЈЕ (тако исто). Помисли на свој живот !

ТОДОР (бесно). Нећу ни на што да мислим, већ само на освету !

ЈЕЛИЦА (као пре). Тако, соколе, освета !

МАХМУД (живо, али мирним гласом). Не вратимо ли се до сутона...

ИСАК-ПАША (живо). Дете ће ти погинути...

СЕЛИМ-БЕГ (тако исто). У Крушевцу...

МАХМУД. На најгрознијим мукама !

ЈЕЛИЦА (врисне болно). Ах !

ТОДОР (тргне мач, на војницима). Шта сте стали ? Сеците ! (Војници пођу.)

ЈЕЛИЦА (врисне). Тодоре !

СВИ ИЗАСЛАНИЦИ (начине круг, леђа у леђа, на потегну мачеве). Бранимо се ! (Војници такође тргну мачеве и поставе се у бојни ред за напад.)

СИНАН-БЕГ (стојећи напред на десној страни, викне снажно). Станите ! (Тодору.) Не дирај никог, ја сам сам кривац !

ТОДОР (сад га снази и цикне). Ти!... И ти си зар'ту?... (Полети на њега.) У пакао!...

ВУКАН (зграби га за десну руку). Тодоре !

ЈЕЛИЦА (зграби га такође за десну руку). Не! Милост!

ЂУРО (с леве стране, Тодору јако). Не у крвни грех!

ЈЕЛИЦА (кроз плач). Нашем јединчету !

ЂУРО падајући пред њим на колена, полугласно и угушено, али снажно). То ти је брат ! (Обгрли га око паса. — Сви ови кратки говори врло живо једно за другим.)

ТОДОР (тргне се, испусти мач и посрне, његови га придрже, покрије лице рукама и дубоко уздахне). Ах ! — (Јелица, Вукан и Ђуро гледају га са страхом, он спусти руке и полако их одгурне, па се окрене војницима.) Одступите, вратите се на своја места. (Војници се повуку онамо од куд су и дошли. Изасланици врате своје мачеве у корице. Он ступи мало напред и ухвати се за главу, па угушено и с дубоким болом.) Мој брат ! Мој брат ! (Гледа га оштро и пажљиво.) Јесте, јесте !... О, Пријезда... драги и мили оче мој, како те љубљох, како се поносих !... Што ми ово учини ?... Врже ме на најстраховитије муке, међу моје јединче и... брата ! (Погледа Сивана.) Оно, мој брат, твоја крв ?... Не, не ; то не може бити твоја крв... Овај нечовек и звер... што ме тако подло и мучки уједе за срце !... Ох !... Па ипак морам, морам је штедети, јер ми ти озго (погледа у небо) заповедаш !... А и његов ме лик приморава на то... Та што ми га не даде друкчијег, па да му свијем гнездо у моме срцу !... О, о, о !... (Поћути, па се окрене изасланицима.) Животом својим јамчим сад за ваш. Пођимо у дворлицу, спреман сам сад да слушам високе заповести светлога деспота.

ИСАК-ПАША (тихо Дмитру). Шта ово би ?

ДМИТАР (тако исто). Због јединчета трже руку назад. (Прела се.) Бедник !

МАХМУД (Тодору). Верујем у твоју реч. (Осталима.) Пођимо ! (Сви пођу.)

Тодор (пошав по степеницама новог двора, тихо Вукану).
 Врати се, изиди и буди на опрезу с борцима. (Ву-
 кан оде на прва врата десно. Тодор водећи Јелницу за руку, већ
 горе на степеницама, обазре се и спази Синана, где се и он упутио
 за њима, застане, на хладно и одлучно.) Ти не улази у
 мој дом! (Осталима руком показујући на улаз.) Ако сте
 вољни... (Уђу сви у нови двор, по реду и достојанству.)

ПОЈАВА VII

СИНАН-БЕГ И ЂУРО

СИНАН-БЕГ (гледајући за Тодором). Да ли слуги или
 зна да сам му брат?

ЂУРО (ишао је последњи и застао на степеницама, по-
 сматрајући оштро Синана, који се вратио на пређашње место;
 на преда се). Шта ли сад смишља несрећник?... Боже
 и госпде, два брата рођена, једна иста крв, на
 један муслиманин, а други хришћанин; један води
 дивље турке на своју отаџбину, на своју очевину, а
 други жртвује све, па и јединче своје, само да од-
 брани последње остатке очевине и отаџбине... Много
 ти згрешисмо, Госпде, кад посла ову казну на нас!

СИНАН-БЕГ (погледав Ђура, на своју увезану леву руку,
 преда се). Ово је слуга од синоћ, што ми обрани руку.
 О, што не убих пса! (Гласно Ђуру.) Што ме мервиш
 тако, слуго?

ЂУРО (гласно). Размишљам, каква је грдна раз-
 лика између тебе и онога што оде и... што ти жи-
 вот поштеди.

СИНАН-БЕГ (опоро). Ђути, слуго!

Ђуро. Слуга сам, да; али слуга племенита витеза, који никад мучки не напада нејаку децу и...
Синан-бег. Ћути, рекох ти!

ПОЈАВА VIII

Јелица и пређашњи

Јелица (појави се на дворским вратима, па преда се). Жив се разговор води, а читаће листина трајаће подуже. (Спази Синана.) Ха, ту је. Морам, ма шта се десило, морам. (Ђуру тихо.) А, ту си и ти, Ђуро. Иди, те Миру и грофа замоли да буду ту у предњој одаји. Иди, верни Ђуро, и... ћути.

Ђуро (тако исто). Вазда послушан, госпођо! (Оде у двор.)

ПОЈАВА IX

Јелица и Синан-бег

Јелица (полугласно, преда се, посматрајући са степеница Синана). Ено га где стоји, аиђео претворен у ђавола!

Синан-бег (спази је, па за се). Ха, ево је!

Јелица (за се, силазећи са степеница). Мрзак ми је и крвав... па ипак морам к њему... морам с њим говорити. (Сиђе брзо низ степенице.)

Синан-бег (видећи да иде к њему, живо преда се). Долази!... Знао сам да мора доћи.

Јелица (обзирући се и живо идући Синану). Никога живог; сви су на градским зидовима и у двору.

Употребимо овај драгоцени тренутак. (Јурне к њему и зграби га за руку, полугласно). Стојиш ту као сотона, као демон!

СИНАН-БЕГ (мирно). Да.

ЈЕЛИЦА (очајно). Зар у теби нестале срца и душе?

СИНАН-БЕГ. Онај тренут, кад те изгубих и кад пређох у Ислам, истрже из мене сваки осећај срца и душе.

ЈЕЛИЦА. И ти можеш гледати нас, твоје, на овакој муци?

СИНАН-БЕГ. Могу... и још с уживањем.

ЈЕЛИЦА. И зар у теби баш ништа не преоста, што те чини човеком?

СИНАН-БЕГ. Ништа... до страсне и најстрасније љубави!

ЈЕЛИЦА. Знаш ли, да ти је рођени брат?

СИНАН-БЕГ. Амајлија, која ми преоста од несрећне мајке, каза ми јасно све. (У целој овој појави говоре обоје полугласно, угушено и брзо.)

ЈЕЛИЦА. Па кад знаш, зар би ти још могао пожелити своју снаху, жену свога рођенога брата?... Зар би му је могао отргнути?

СИНАН-БЕГ. Она беше још раније моја...

ЈЕЛИЦА (прекине га). Само вереница.

СИНАН-БЕГ. Да, пред Богом и светом... па ми је он уграби! Уграби ми име, баштину и све што ми беше најдраже на свету. Велиш да ми је брат?... А зар може бити брат муслиманину хришћанину, Турчину Србину? А осим тога ваља ми и морам осветити још и несрећну мајку своју, разумеш ли?

ЈЕЛИЦА. Та зар би ти још могао помислити на освету против рођенога брата, снахе и вихова јединчета?

СИНАН-ВЕГ (упорно). Баш против њих и баш зато !

ЈЕЛИЦА. Не, не; то не може бити. Не може бити да ти је срце тако отврдло, да не оста ни мрвице милости у онога Синише...

СИНАН-ВЕГ (гневно). Не спомињи тога имена !

ЈЕЛИЦА (настаља). У онога Синише, који ме онако миловаше и који још и сад вели да ме обожава !

СИНАН-ВЕГ (са заносом). О да !...

ЈЕЛИЦА. Тако ти тога гласка, који сад одјекну из твоје душе, тако ти оног првог пољупца, који ти, као вереница твоја, дадох, и у коме обоје осетисмо божанску сласт... смилуј се ! Ево падам на колена пред тобом : врати ми моје јединче ! (Заплаче се.)

СИНАН-ВЕГ. А ја ти опет велим : тако ти онога рајском слашћу замедљаног првог пољупца, врати се мени, врати ми рај на земљи !

ЈЕЛИЦА (у највећем очајању и плачу). Тако ти Бога, тако ти Мухамеда, врати ми дете !

СИНАН-ВЕГ (пригнув се к њој). Ти знаш цену : врати се, дођи к мени, па ћу ти вратити јединче, ослободити град и спасти Тодора.

ЈЕЛИЦА (скочи поносно). Никада !

СИНАН-ВЕГ (с оштрином и бесом). Никада ? Онда никада не тражи ни од мене...

ЈЕЛИЦА (заборави се у овом очајању, полети на њега и зграби га за гушу). Никада !... Јединче ми моје дај, нечовече и звере !

СИНАН-ВЕГ (пода јој се сасвим). Дави ме и удави ме, и то ми је сласт од тебе.

ЈЕЛИЦА (пусти га). Ташта оклевам?... Овамо, гујо из потаје !... (Маши се у недра за нож.)

СИНАН-БЕГ (ухвати је брзо за руку). Стани! Први удар твој згодиће твоје јединиче у срце!

ЈЕЛИЦА (клоне и посрне и не извадивши нож, па с најдубљим болом и очајањем). Творче и Боже! (К небу.) Шта да учиним? Шта да учиним?... Да ли Христове муке беху жешће од мојих? (Падне у највећем очајању на колена, горко плачући.) О мајчино срце!... Мајчино срце!... (Плаче.)

СИНАН-БЕГ (пригнув се к њој). Не рекох ли ти, да ћу те приморати?

ЈЕЛИЦА (преда се, у големој борби). Нек буде! О, шта неће мајка учинити за своје јединиче! (Диге се полако, прибизрајући се и бришући очи и сузе.)

СИНАН-БЕГ (као пре). Не саломих ли те, горделивице и пакоснице?

ЈЕЛИЦА (уоставши, мукло). Да! (Промени тон и држање, па говори даље мило и љубавно). Али не твоје јогуњство, него твоја непоколебљива љубавна сталност. То разбуди и поврати у мени већ заскалу и сахрањену љубав, коју осећах спрам тебе.

СИНАН-БЕГ (живо). Је ли истина?

ЈЕЛИЦА. Почуј мој глас, који је сама љубав; погледај моје очи, које се светле радошћу и срећом, помишљајући...

СИНАН-БЕГ (живо упадне). На наше блаженство, кад опет будеш моја.

ЈЕЛИЦА. Јест, савлада ме твоја беспримерна љубавна страст! (Пежно и заносно.) Твоја сам, опет твоја!

СИНАН-БЕГ (изван себе од радости). Та је ли могуће?

ЈЕЛИЦА. Да! (Живо.) Враћаш ли дете оцу, ако ти се вратим?

СИНАН-БЕГ (свечано). Тако ми моје љубави!

ЈЕЛИЦА (врло живо). Спреми бродић...

СИНАН-БЕГ (врло живо). Шта рече ?

ЈЕЛИЦА (као пре). Па у први сутон...

СИНАН-БЕГ (врло живо). Па ?...

ЈЕЛИЦА (све живље). Смести дете у бродић...

СИНАН-БЕГ (као пре). Па ?

ЈЕЛИЦА. Довези се с дететом испод куле, Моравом, сам...

СИНАН-БЕГ. Да није замка ?

ЈЕЛИЦА (врло тихо). Да је, зар бих ти тако говорила ?

СИНАН-БЕГ. Па ?

ЈЕЛИЦА. Баш према кули, где угледаш један цбуи, шибље, ту стани. Ту су маховином и шибљем скривена железна врата градскога тавника; ту ме у први мрак чекај. Ја ћу сићи и ту те дочекати. Али буди врло опрезан с бродићем, ту је страховит вртлог.

СИНАН-БЕГ. Железна врата ? Градски тавник ?

ЈЕЛИЦА. Али не усуђуј се да их отвориш силом, да корачиш унутра. Иза врата је одмах грдна бездна, испуњена водом. Ту, пред вратима, сачекај ме с дететом... не чини преваре... узалудна ти је. Сам самцит хоћу да си с дететом... Кроз уску пукотину поред врата мотрићу на твој долазак, примићу дете, упутити га тавником оцу, а ја сам твоја, за навек твоја!

СИНАН-БЕГ. Чекаћу те !... А јемство ?... Тражим и хоћу јемство !

ЈЕЛИЦА (ватрено). Овај мој пољубац. (Пољуби га и згрози се.)

СИНАН-БЕГ. Шта ти би ? Да не беше... да не смотри кога ?

ЈЕЛИЦА. Нека гледа сав свет... То беше сећање на први пољубац. Та ја сам опет твоја !

Тодор (из дворнице, врло гласно). Нећу да га уступим, разумите ме!

ИСАК-ПАША (из дворнице, тако исто). Чуда нечувена! На што толико мољакаће? У име силнога султана!... (Жагор у дворници.)

Јелица (живо). Долазе. Растанимо се! У први мрак...

СИНАН-БЕГ (занесен радом и надањем, држећи је за руку). О, што нисам султан, па да ти све царевине и самога пророка бацим пред...

Јелица. Мисли само на то, да сам од сад твоја, само твоја!

СИНАН-БЕГ (у заносу). Моја!... Само ако погинем, тако нећу доћи... (Граја још већа у дворници.)

Јелица (врло живо). Чекаћу те!

СИНАН-БЕГ (тако исто). Чекаћу те!... Дочекаћеш ме!...

Јелица. До виђења! (Отргне се брзо од њега, па живо појури у леву прву кулису испред новог дорца.)

СИНАН-БЕГ (гледајући за њом). С Богом!... Оде! (Граја се бланжи.)

Јелица (одлазећи, при изласку, за се). Опрости, Тодоре! О дужности, о љубави, о јединиче моје! (Излети, покривши лице рукама и гушећи се од плача.)

ПОЈАВА X

ИСАК-ПАША, МАХМУД, ДМИТАР, МИХАИЛО, ПАСКОЈЕ,
БОГДАН, СЕЛИМ-БЕГ, ТОДОР, ЈЕДАН БЕГ
И ПРЕВАШЊИ

ИСАК-ПАША (излети испред граје бесно из двора вичући).
Захвали пророку и његовој великој милости, што је овде...

МАХМУД (долазећи живо за њим, мирно). Умри се, утишај се!

ИСАК-ПАША. Силни велики везир, а твоја би се глава већ ваљала по праху...

МАХМУД. Имаћеш и за то времена.

ИСАК-ПАША. А војска, која те опкољава и којом ја заповедам, сатрла би те већ...

ТОДОР (излазећи довикне му снажно и достојанствено). Дочекаћу и тебе и њу!

МАХМУД (Исак-паше, мало оштрије). Мир!

ДМИТАР (Турцима који су се одвојили на десну страну до Синан-бега; Срби су близу око Тодора, који стоји напред на левој страни; Дмитар је у средини). Допустите, да довршим високу заповест. (Тодору свечано.) Војвода Тодоре, још те једном питам: покораваш ли се високој заповести светлога деспота, или одбијаш!

ТОДОР (мирно и стално). Одбијам!

ДМИТАР (Михаилу). Велики челниче, прочитај војводи завршетак високога налога. (Докле Михаилу развија већ спрењени пергаменат, који држи у руци, живо и тихо Тодору). Помисли на јадну отаџбину...

ПАСКОЈЕ (тако исто). На бедног и седог деспота...

БОГДАН (тако исто). Да приморани...

ДМИТАР. Траже од тебе ту жртву...

ТОДОР (као и они). Падне ли ово, чека их још страшнији удес. Поштедите ме!

ПАСКОЈЕ (укаже на Селима и онога бега што држе кесе). Прими благо и слободу!

ТОДОР (с горким презирањем). Ни речи више... ти... суви, окорели перпере! Мислиш ли да душа моја жуди за благом као твоја?... (Михаилу.) Читај, велики челниче, нестрпељив сам.

МИХАИЛО (ступи у средину и чита свечано): „Ја, Ђураћ Бранковић, деспот српски, заповедам: да се Тодор Пријездић, војвода Сталаћки, лиши држављанства ми, баштине, сваке помоћи, заштите и сваке милости ми, као вероломник и издајник!... И одбацује се на милост и немилост светлом султану Мехемету II, као његов поданик и својина, заједно са Сталаћем и свима његовим баштинама.

У престоном ми граду Смедереву, 28 јула 1453. године.“

ТОДОР (мирно и свечано). Дубоко се клањам високој милости светлога деспота, и у најдубљој понизности целивам потпис његов, место владалачке му деснице. (Прихвати за крај листине и пољуби је.)

МАХМУД (с особитом свечаношћу и мирноћом). А ја ти у име најсветлијега падишаха Мехемета објављујем: да си стављен изнад сваке високе милости његове, и ако одмах не предаш тврђаву, да се жив или мртав ухватиш, да ти се живом или мртвом скине кожа, да се напуни сламом, да се пошаље у Цариград и стави на углед другима.

ТОДОР (саслушав, насмеја се горко).

ДМИТАР (узбуђени гласом, пошто је извадио из доламе један штапић и пошто је пришао Тодору). А ја лоним над главом твојом ову палицу, у знак твоје прекрхане верности и дужности. (Салом палицу.) И као што је она разломљена и раздвојена, тако је разломљена и раздвојена свака веза између нас, а као што је одбацујем преко твога темепа (баши преко њега), тако си ти одбачен од нас и свака успомена на тебе. (Турцима.) Вршите сад ви, што вам налаже висока воља султанова. (Окрене се од њих и обрише крадом сузе.)

ИСАК-ПАША (с пакосном радошћу живо). А ја ти одмах, као заповедник силне војске још силнијега султана, заповедам: да одмах предаш Сталаћ, да се сам окујеш, да паднеш преда ме ничице и тако погнуте главе до земље да смирено очекујеш да се над тобом изврши милост у заповести силнога падишаха. Ако то с места не учиниш, закљичем ти се великим Алахом и његовим пророком, да ћу намах војску кренути, Сталаћ срушити у прах, тебе жива ухватити и високу милост силнога султана извршити!

ТОДОР (погледав га презриво и мирно, окрене се Дмитру и осталим Србима, на свечано). Кажите мој потоњи поздрав и потоњу реч седоме деспоту: Тодор од Сталаћа појми и разуме свој грех према владоцу; Тодор од Сталаћа за ову грудвицу земље, на овим ставама, прикова Усуд и удес отаџбине. Ту му је живети и мрети. (Турцима.) А вама, Турци, казујем: ено вам силе, ето вам (на Исак-пашу) вођа и заповедника, ено вам мога јединчета — ма га уморили најгрознијим мукама, ма га у најситније комадиће исекли пред мојим очима — ето вам Сталаћ, а ево и мене! Удрите, бијте, рушите, исеците и убијте све браниоце његове, претворите Сталаћ у прах, ја вам се ипак Спасом мојим закљичем: да ни једног борца његова нећете жива ухватити, па ни моју љубу, а Тодора од Сталаћа ни жива ни мртва! Пођите... моме је стрипљењу крај! (Покаже им руком на доњу капију.)

ИСАК-ПАША (с пренераженим гневом). Да дрска ли бунтовника!

МАХМУД (врло озбиљно). Пођимо! (Сви пођу.)

ДМИТАР (приступи Тодору, па с највећим саучешћем). Тодоре, опрости!

Тодор (окрене се од њега врло узбуђен, па с усхиљеном мирноћом). Идите!... (Викне, идући за њима.) Вукане! (Вукан изиђе из предњих врата и придружи им се. Врата доња отворе се, појаве се два капетана, пропусте их, затворе врата и нестану за њима.)

ПОЈАВА XI

Јелица, па Мира и Франсоа

Јелица (појави се живо на степеницама новог двора, у витешком женском руву, у оклопу и с мачем: погледа за одлазећима). Одоше ли? (Викне унутра.) Миро, грофе Франсоа! Овамо!

Франсоа (излети живо). Шта је, узвишена госпођо?

Мира (живо за њим). Шта је, мила Јелице?

Јелица (ухвати их живо за руке и сиђе с њима са степеница). Пријатељи моји, пре свега једну реч, једно питање: јесте ли спремни да ми учините једну услугу, услугу, коју бих ја, сад у вашим прерадосним и мојим очајним приликама, могла и смела тражити?

Франсоа (живо и витешки). У сваком тренутку и ма каква она била, госпођо!

Мира (узнемирана и у страху). Драга Јелице, која и каква би то услуга могла бити, коју би ти сад (погледа тужним и жељним погледом на Франсоа) могла од нас затражити? (Трубе одјекну са свих страна, у даљини.)

Јелица. Услуга је велика, огромна, не поричем. (Тодор се с Вуканом појави из доњих врата.) Али, ево Тодора.

ПОЈАВА XII

Тодор, Вукан и Пређашњи

Тодор (улазећи, живо Вукану). На знак Исак-пашин, који даде његова пратња, што га дочека, трубе одјекнуше са свих страна. Турске се гомиле већ крећу и спремају за напад.

Вукан. Тако је, храбри Тодоре!

Тодор. Брзо за мном, добри Вукане, јер је храбри Исак-паша брз, окретан, пакостан и на-сртљив.

Вукан. У стопу за тобом, војводо!

Тодор. Имам још много што шта да ти речем, брзо. (Пође у двор и ту спази Миру, Јелицу и Франсоа.) А ви овде, моји мили верни?

Јелица (живо). Да; спремамо се за борбу!

Тодор. Тако и треба, јер је борба на прагу! (Уђе живо с Вуканом у нови двор.)

ПОЈАВА XIII

Пређашњи, без Тодора и Вукана

Франсоа (живо, чим Тодор и Вукан уђу у двор). Говори, госпођо! Са жудњом очекујем да ти услугу учиним.

Мира (страшљиво). Франсоа!

Јелица (живо и полугласно). Али, пре свега, драги моји пријатељи, закуните ми се: ма како мој корак и чин који почињем несрећно испао, да ћете притајити Тодору, бар док борба не прође, моју несрећу. Закуните се!

ФРАНСОА (живо и свечано). Заклињем се!

ЈЕЛИЦА. А ти, Миро? (Мира се колеба.)

ФРАНСОА (изненађено). Миро!

МИРА (дршће, али се надвлада). Заклињем се!

ЈЕЛИЦА (живо и угушено). Ево шта је, пријатељи!
(У средини између њих двоје.) Тражим од вас да ме пратите у тавник до железних врата и подземног излаза на Мораву.

МИРА (полугласно и дршћући). У тавник? (Згрозил се.)

ФРАНСОА (витешки). И у смрт, госпођо! (Опет се зачују трубе турске свуд око замка, у даљини. Тодор се враћа с Вуканом.)

ПОЈАВА XIV

Тодор, Вукан и пређашњи

Тодор (у оклопу и са шлемом на глави, са штитом и буздваном у руци и мачем о бедрима, живо излази говорећи Вукану). Као што рекох: данашњем нападу одолећемо, сигуран сам.

Вукан. Сигуран сам и ја.

Тодор. Али чим борба прође, одмах сиђи у доњи тавник...

Јелица (живо за се). Зар и он?

Тодор. Ти знаш све тавнике и раскрснице.

Јелица (као пре). Куда ли ће га?

Тодор. Пази, у оном, што ће те извести у скривену пећину, за коју знамо само ја, ти и Ђуро, где и мој верни Милоје држи спремне коње, више је од половине воде, што је најурила неки дан наша Морава.

ВУКАН. Ако затреба, пливаћу, Тодоре!

ЈЕЛИЦА (као пре). Зар су пуни воде?

МИРА (сва у страху, преда се). А у води гује и акрепи!

ТОДОР. Чим се дочепаш пећине, намах јаши мога ждрала, па право војводи ваљевске жупе, Велимиру Јаометовићу, а одатле у рашку жупу, војводи Николи; кажи им: „Побратим вам је у невољи, брзо у помоћ!“ Кажи им све, па и ако су клетвеници краља босанскога, у њима још куца верно братско српско срце! (Трубе у даљини и близу споља свуд у наколо.) То се Турци примичу, јер се наши одзивају и позивају у бој. Ти, Вукане, (покаже му леву страну до новог двора) води одбрану с те стране до угла, а ја ћу с ове. (Трубе опет, поиздаје и близу.) У бој, борци! Ево их! (Одјурн на прву капију десно.)

ПОЈАВА XV

ПРЕЂАШЊИ БЕЗ ТОДОРА И ВУКАНА

ЈЕЛИЦА (живо). Бој се започе, пођимо брзо, хајдемо!

ФРАНСОА (живо). Пођимо... Не питам куда!

МИРА (у страху и дршћући). Зар и ти, Франсоа?

ФРАНСОА (пренеражен). А зар ти не?

МИРА (у највећем страху). Не могу, не смем!... Не иди ни ти, преклињем те!... (Хвата се за њега, обгрливши га.)

ЈЕЛИЦА (у чуду). Миро!

ФРАНСОА (одгурне је полако). Та да ме сви свеци јерусалимски преклињу, не бих ни тренут застао!

Хајдемо ! (Пуцњава прашта кад и кад. Споља се чује звекет оружја, трубе и бој; узвици: »Алах ил Алах!« »Напред!« »Јуриш!« итд. Звоно, осредње, на кули зазвони.)

Јелица (у грозничавој журби). Већ се спремају за јуриш... Борба се може брзо свршити... Тодор вратити... О, хајдемо, хајдемо ! (Спушта се у тавник.)

Франсоа. Ево ме за тобом ! (Спушта се за њом.)

Тодор (споља). Храбро, јунаци ! Бодите, сеците ! Брзо, децо, обарајте и бацајте камење ; засипајте их. Жене и девојке, сипајте врелу воду и уље, бацајте на њих смолу и огањ !... Храбро, децо ! Храбро соколони ! (Бој се и узвици чују непрестано.)

Мира (скоро у исти мах кад и Тодор, очајно кршећи руке, у највећем страху и кроз плач). Не иди, не иди, Франсоа ! Зар ме сад остављаш ? Смилиј се !... Врати се !... (Нагне се над рупом од тавника.) Нестаде их у мраку... а овамо бој, тек што нису Турци продрли, заробили ме... О... тешко мени... тешко... мени !... (Падне на колена поред ограде. Звоно звони, бојна граја све жешћа, пуцњава прашта све јача и чешћа. Завеса се спусти, почивка од једно по минута, највише један минут, па се завеса опет подигне ; исто место, мркла ноћ, мртва тишина ; Тодор стоји на балкону од куле, мотрећи на све стране ; Мира лежи онесвесћена крај ограде.)

ПОЈАВА XVI

Тодор на балкону и Мира

Тодор (осврћући се на све стране и кад и кад погледајући доле у Мораву). Свуд је нема тишина. Само кад и кад звекне и сивне турско оружје. У мраку ми се чини, као да се неке тамне слике витлају и комешају у даљини, као да се нешто таласа и гомила.

Сигурно се Турци спремају у потаји и за трећи јуриш. Нек дођу; ми ћемо их и трећи пут и четврти пут витешки дочекати. (Уздахне дубоко.) Хај, роде мој! Како те таласи судбине немилице бришу с лица земље! (Загледа се доле у Мораву.)

МИРА (долази полако к себи и полако се предивже). Где сам ја?... (Погледа око себе са страхом, још дршћући.) Ха! Та ово је ограда од тавника!... Они одоше туда доле, изгубише се. Франсоа, мој мили Франсоа... моје све на свету! (Плаче, наслонивши се на ограду новог двора.)

ТОДОР. Мораво, наша драга и мила Мораво... ти шумориш и жубориш... отичеш као и пре, као и свагда! Носиш гласе... па кажи тамо мирно Смедереву... да је још жив Тодор од Сталаћа... попрскан и умрљан душманском крвљу... али да није вероломник и издајник староме очајнику... седоме деспоту... а најмање своме народу?... Како се и у густом мраку беласка и одсијава бездани вир и вртлог испод куле... (Прене се као да је нешто уочио.) Шта је оно? Учини ми се као бродић... човек у њему... још с неким... (Загледа се у дубину.)

МИРА (чисто ван себе). Чисто не могу да се разаберем... Франсоа... Јелица... тавник...

ТОДОР. Као да железна врата шкринуше...

МИРА. Бој... опсада... напад... ропство!...

ТОДСР. Као да се неко појави из тавника...

МИРА. Мој вереник... бој... Турци... (Трубе сасвим близу.)

ТОДОР. Има заиста некога... (Дрекне.) Издајство! Издајство! (Чују се поново трубе, пуцањ прашта и убојна вика: »Јуриш, децо јаничари!« — Исак-пашин глас с десна: »Јуриш, делије, јаничари; јуриш, спахије и азали!«) Ха, његов глас!... Он главом предводи јуриш... (Силази живо низ

степенце.) Али ко је оно код тавника?... (Звоно звони на кулц, јуриш, бојна вика, трубе, пуцњава прашта све јача.) Оне сенке код врата... код уласка... (Застане.)

МИРА (тргла се на грају и исправила се). Ево их и опет!... А ја сама... Франсоа ме остави...

ПОЈАВА XVII

ЂУРО И ПРЕЂАШЊИ

ЂУРО (изиђе из старог двора, увезане главе; у десној руци го палаш, у левој буздован). Ево их и по трећи пут... сад ваља мрети! (Пође вратима десно.)

Тодор. Доле издајство, а овамо јуриш на све стране... Куда ћу, на коју ли ћу страну?...

ЂУРО (спазив га). Овамо, господару!... (Показује на десна предња врата.) На овој је страни најжешћи окршај...

Тодор. Да, Ђуро... али доле...

ЂУРО. Где, господару? (Борба све жешћа.)

ИСАК-ПАША (споља, сасвим близу). Тако, синци Мухамедови, тако јунаци!

МИРА. Ох грозе, ох страхоте!

Тодор. Та тај је већ на зиду... а они код врата...

ЂУРО. Да, господару... брзо! (Бој на све стране.)

Тодор (бесно). У пронаст с њим!... (Ђуро.) За мном, Ђуро!... (Изазећи на десна врата напред, виче.) Чекај, чекај, Исак-паша, ево ти Тодора! Сачекај га! (Изде с Ђуром.)

МИРА (кршећи руке). Препући ће ми срце... умрећу!... (Једном руком држи се за ограду, а другом за главу.)

СПОЉА (громко). Ура! (На десној страни.)

ПОЈАВА XVIII

ВУКАН С ВОЈНИЦИМА И МИРА

ВУКАН (с лева испред новог двора). За мнош, децо, притецимо у помоћ; на овој је страни најжешћи покољ!

МИРА (спазивши га). Оче, оче! Смилуј се мени остављеној!

ВУКАН (живо и оштро). Остави ме сад, дете! Треба спасавати Сталаћ, спасавати све нас! (Војницима.) За мнош, децо! (Изде с њима на прва врата десно, врата остану отворена.)

МИРА (у крајњем страху и очајању). И нигде речце утехе за јадну, остављену Миру! О, ја несрећница, о, ја бедница! (Стоји у куту код степеница, покривши лице рукама.)

ИСАК-ПАША (споља). Ха, ено Тодора! Јаничари, соколи моји, пет тисућа златних цекина ономе, који га жива ухвати! (Звоно, праште, бој, узвици и граја једнако.)

ТОДОР (споља, громко). Ево Тодора, Исаче, ево га! Држи се! (У тај мах утиша се на том крају граја, али се зачује страховит звекет оружја.)

МИРА (погледа нехотице тамо, на згрозивши се). Ху... Да ужасне сече!

СПОЉА (громки узвик српски). Живео војвода! Живео Тодор од Сталаћа! Ура!...

ВУКАН (споља). Стукнуше!... Беже!... Котрљају се доле низ зидове. Ура!... Наша је победа! Беже Турци!...

СПОЉА (са свих страна захоре се српски узвици). Беже Турци! Беже!... Победа и опет... наша је победа, победа!

ПОЈАВА XIX

Тодор и Мира

Тодор (улази и носи у руци главу Исак-паше, држећи је за врх од турбана). Ха, ха, ха!... Како побледе, како занеме!... Ха, ха, ха!...

МИРА (спазивши то, узвикне мукло). Ах!

Тодор (држи главу у десној, а мач у левој руци; гледа избуњеним очима у главу). Што сад не заповедаш?... Што не говориш? Што не вичеш: „На јуриш!“... Што си умукнуо? Где су ти сад твоје небројене тисуће златних цекина, којима си се тако хвалисаво разметао?... (Викне према отвореним десним вратима, напред.) Хеј, јунаци! Донесите му и труп, хоћу свечано да га сахраним. (Загледавши се опет у главу.) Претиш ли још?... Плашиш ли те се још ко?... Дршће ли још ко пред тобом? (Загледа се опет.)

МИРА (гледа страхљиво на улазак у тавник). Неки потмули тутањ допире из тавника!... (Повлачи се страхљиво према дубини.)

Тодор. Видиш ли, како си сад миран, кротак и mudar?

МИРА (као пре). Потмули тутањ долази све ближе и ближе!

Тодор (стојећи напред на десној страни). Јеси ли се једном уверио, какво је ништавио ништавило онај јадни створ, што се зове човек!

МИРА (узмичући према средици, као пре). Све ближе и ближе долазе... Да нису Турци?...

Тодор. Ето, ето; ту је крај свему, па онда... онда... вечност... и... инак човек... Ха, ха, ха!

Јелица (из тавника). Тодоре!... Мили Тодоре!

ТОДОР (сав претрне). Глас моје љубе!

МИРА (у дубини). Шта чујем?

ФРАНСОА. Миро! Војводо! Друже!

ТОДОР. Глас грофов?

МИРА (прибирајући се, радосно). Франсоа!... (Уздршће и остане непомична.)

ТОДОР (у чуду). Али откуд отуда?

ВОЈИН (из тавника). Оче!... Драги оче!

ТОДОР (уздршће, испусти главу и мач). Беше ли то глас мога јединчета?... Испод земље, из гроба!... (Сагне се и загледа у под.) Ево ме, дете моје, ево ме! (Остане тако, загледав се у под.)

Јелица (појави се из тавника, водећи за руку Војина-Ружицу; за њима долази Франсоа; спазивши Тодора). Тодоре, мужу мој!

ТОДОР (подижући главу и спазив је). Љубо моја!

Јелица (покаже му Војина). Погледај!

ТОДОР (спазив Војина, посрне назад, узвикне). Ах! (Корачи напред, заплаче се и загуши у плачу, покрив лице рукама.)

ФРАНСОА (притрчи живо Мирци, која стоји у дну запрепашћена). Миро моја!

МИРА (клонуло и тихо). Франсоа мој! (Падне му око врата.)

ТОДОР (брзо се прибере, обреше брзо очи, рашири руке, погнув се у напред, загледа се у Војина). Је ли то Војин... Ружица? Је ли то сен?... Не, не; она иста сви-она косица (Војин је сад без оклопа и оружја, гологлав)... оне ручице... оно лишће и светле очице... (Притрчи му сав дршћући, зграби га и подигне у вис, притисне на груди, па јенајући од радости и љубећи га.) Жив је, жив!...

(Држећи Војина на прсима пригрљена, падајући с њим на колена.)

О... та има Бога!... Има!... Има!... (Заплаче се. Јелица је стала њему с десна, Франсоа и Мира с лева.)

ЈЕЛИЦА (у истимах с њиме, погледавши горе). Хвала му!

СПОЉА (громко). Победа! Победа! (За време овог последњег узвика.)

(ЗАВЕСА)

ЧЕТВРТИ ЧИН

Исто место, ноћ, пред расвитак.

ПОЈАВА I

ТОДОР И ЂУРО

ТОДОР (оба на средини позорнице, без оклопа, Тодор с калпаком и у огртачу). Шести је дан, Ђуро, како нас Турци оставише на миру, од кад погибе Исак-паша и како се само војска гомила.

ЂУРО (с мањим завојем око главе). И то тројниом више него први пут.

ТОДОР (обојица говоре тихо). Сигурно ће је предводити сам Махмуд, велики везир.

ЂУРО. Таком господину и јунаку и јест слава изићи на мегдан.

ТОДОР. И изићи ћу му, Ђуро; то је одликовање за војводу Тодора... Али још нема Вукана!

ЂУРО. Нема, војводо!

ТОДОР. Шести ће дан осванути како оде, на га још нема.

ЂУРО. Много нас изгибе! Нас све мање, а Турака све више!

Тодор (мукло). Да, Ђуро!

Ђуро. Зидови нам општењени и испробијани великим зрнима из прашта турских.

Тодор. Да; али се поправљају и зазиђују, Ђуро!

Ђуро. Слабо се напредује у поправци, јер раде само старци и деца, а млади, снажни и средовечни вазда су будни и на стражи према лукавим Турцима.

Тодор (с дубоким уздахом). Да, Ђуро, изгибе нам и много жена, девојака, деце и стараца у последњем окршају... А Вукана нема, па нема!

Ђуро (с поуздањем). Доћи ће, господару!

Тодор (мало живље). Да се не буде утопио у тавнику, Ђуро?

Ђуро. Прошао сам, прогазио и пропливао водом напуњене и суве тавнике, па ни трага од њега.

Тодор. А још прекјуче, најдаље јуче, требао је и морао је бити овде. А нема га, Ђуро, па нема!...

Ђуро. Да, господару!

Тодор (тајанствено). А јеси ли све уредно, Ђуро, што ти заповедих?

Ђуро (погледа га). А кад не учиних, господару?

Тодор. Дакле све је у реду?

Ђуро. Обрањене и осакаћене из пређашњих и овога боја сместих у нови дворац, а изнемогло, болесно, престаро и нејако сместих у стари двор.

Тодор. А шта рекоше на моју жељу?

Ђуро. Свима си је извадио из срца, обрадоваше се сви. .Луч и смола је спремна, а одређени једва чекају тај час.

Тодор. А остали?

Ђуро. Сви су у капели и чекају твој позив.

Тодор. Све је у реду. Само још Вукана нема... (Горко и дубоко с угушеним болом.) Та зар су сва српска

ерца утрнула, обамрла, или су се претворила у хладну стену?

Ђуро. А хоћу ли и војницима и борцима што рећи?

Тодор (мирно). Не! Они, будни и у сну, гледају отворено, мирно и хладно смрти у очи... (Спази Јелицу где долази из двора, у обичном оделу). А ево моје љубе. (Ђуро.) Остави ме, верни Ђуро, и буди ми при руци. (Ђуро се поклати немо и оде у нови двор, прошав поред Јелице.)

ПОЈАВА II

Јелица и Тодор

Јелица (у обичном оделу, живо и тихо). Шта премисљаш, мили соколе?

Тодор. Ја?

Јелица. Ваљда те не узбуди прича из прошлости о мени и Синиши?

Тодор. Боже сахрани! Та ја знаћах њега, као твога вереника, знаћах његову паклену душу, љубљах те силно... Али не знаћах тајну оца Пријезде... Љубљах те и зато те отех!

Јелица (изненађено). Дакле, ти знаћаше, ти ме љубљаше још онда?

Тодор. Да. А ти? А сад?...

Јелица (зграбивши га нежно и мило). Та ја само тебе волим!

Тодор (тако исто). Мила жена моја! (Заграти је страсно.) Та да је леп као Топлица Милан, а јуначнији од Обилића... опет би ме ти волела!... Је ли?

Јелица (у заносу). О, да; да је лепши и јуначнији и од обојнице... опет бих ја била само твоја... твоја... и ти, ти само мој!

Тодор (заносно). О, та што ми га таквог не поклони Господ, па да погинем на његову срцу, браћећи њега и нашу бедну, јадну отаџбину! Већ ми га даде као... о, о, та нећу ни да изговорим. Опрости ми, душе мога оца, и на помисли таквој, опрости ми, сени Пријездина!... О, што ја не пођох место тебе!

Јелица (живо). Боље што ниси. Овако ја пратих живо његов долазак, па чим пристаде и дограби се за шибље, ја отворих хитро врата; једном руком дохватих дете, додадох га Франсоу, а другом одгурнух њега, јер ме хтеде обухватити око паса; брзо стукнусмо за врата и забрависмо. Он испусти шибље, клизну и паде у бродић, грдно проклињући; псовке му летијаху из уста једна за другом, а Морава га немилосрдно носаше даље. Једино се кајем, што у оном тренутку не зауставих бродић и не убих отпадника и не човека.

Тодор. Боље што ниси. О, оче мој!

Јелица (благо и нежно). О, како си добар, мили мој!

Тодор (као горе). И како те нежно љубим, верна моја љубо. Па ипак... ипак... мораћемо се растати.

Јелица (убезбегнуто). А зашто?

Тодор (врло озбиљно). Видиш, посада је моја све мања, бораца све мање и све изнуренији. Турци придолазе као морски прилив, коме никаква сила не може одолети... (С дубоким болом.) Па ипак морамо се борити до последњег даха. О бедни седи деспоте, о јадна моја отаџбино!... (Метне руку на срце.) Не крвави се, срце, ћути и трни. (Јелици.) Не, не борим се ја из таштине и славољубља, ма да сам оглашен

као бунтовник, отпадник и издајник, — и ако би ме деспот поред свега тога за то пригрлио на срце, као рођеног сина — нити се борим из пуне смелости и махнитости, лудо уверен, да ћу одолети и победити, него се борим, што осећам у себи свети позив и дужност, дужност да ту стојим и да погинем!... Али ти...

Јелица (као пре). Шта рече, драги Тодоре?

Тодор (мукло). Да ти.

Јелица. Разумем те. Твоја голема љубав стрепи за ме, за мој живот!... А зар ја нисам чедо ове свете земље, чији чисти лахорић први пут пољуби моје лице и задахну мој живот? Зар не угледах овде прву светлост јаркога сунца и не осетих ове сласти земаљске и небеске? Зар ја исто тако не осећам свети позив и дужност, да и ја ту стојим и да погинем за огњиште и дом? Зар ја не видех пропаст претходника сталаћког, пад Новог Брда, зар не осетих преголеми јад и терет турскога ропства, ропства моје отаџбине?... И зар није најсветији позив и најсветија дужност, дужност жене и верне љубе, да живи и гине уз свога војна, свога мужа?... (У крајњем заносу.) Нек појуре, нек нападну и ударе све војске свих султана на свету... сласт је умрети за дом и домовину, сласт је умрети заједно и у истом тренутку са Тодором од Сталаћа! (Полази њему с раширеним рукама и страсно га загрли.)

Тодор (у највећем заносу приграив је). Жено! Љубо моја!.. О... та шта су све круне и престоли овога света према овоме!... (Јелици.) О, та чисто се радујем заједничкој смрти с тобом! (Прене се.) Али је она још далеко од нас, још стоје наши борци, и ако их је мало, као стене и не презају ни од какве силе!

Јелица. Угледају се на свога војводу!

Тодор (као сети се нечега). А размисли ли о ономе, што ти синоћ наговестих?

Јелица (претрне сва и заплаче се). Не, не; не спомињи то... не парај срце и раскидај га!... О томе нек реши последњи тренутак!... (Цела појава између Тодора и Јелице полугласно и угушено, као и ова што долази.)

ПОЈАВА III

Волин-Ружица и пређашњи

Волин (истрчи живо из двора). Мајко, оче! (Притрчи им сав престрашен.)

Јелица (притрчи му и приграи га страсно). Та, ево, ево моје Руже, Ружице, мога пупољка мирисног, моје душе! (Љуби је страсно.)

Тодор (пун љубави очинске, узимајући је од Јелице). Не буди саможива, Јелице; дај и мени делић уживања и сласти! (Грлећи и љубећи Војина.) Мили ратниче мој, мили орлићу мој!... Али шта те тако подиже из слаткога сна?

Волин (још у страху). Страве, оче; ужасне страве!

Тодор }
Јелица } Страве?

Волин. Да, у сну, у сну.

Тодор }
Јелица } У сну?

Волин. То беше страшно, ужасно!... Скочих с постеље уплашен и престрављен, па како не видех

ни једно од вас, излетех из одаје да вас где потражим...

Јелица (милујући га). Спрото дете!

Тодор (живо). Та ти ми рече да те у ропству хтедоше и мучити?

Волин. Да; сан беше исти, као што се догоди већ на јави... Као мене украо, заробио један Турчин... Ху, (стресе се) врло немно... свезао ме и однео као што беше. Кад ме донесе својима, неки седи паша, пакосни паша и тај млади хтедоше ме бацити на муке, да им кажем колика је одбрана у Сталаћу и тајне улазе у њега. Већ донеше живи жар, усијане кљеште и оштре клинце, који се ударају под нокте. Ја премрех од страха, али не бих казао ни речи, пре бих издауо на мукама.

Јелица. Драго чедо моје!

Тодор. Мој мали јуначе!

Волин. На то дође... баш кад ме хтедоше свући... седи и бели неки Турчин... прави Турчин. Сви се дубоко поклонеше. Он се обазре и види ме где се отимам, рече им нешто оштро, што ја не разумедох. Они се страшно намрштише, али не рекоше ни речи... Узе ме за руку и одведе у свој шатор, где опет не разумедох шта ми говораше, али постунаше са мном као мој отац!... Остало знаш.

Тодор (смешећи се). Па то те тако престрави?

Волин. Не то, јер пре него што скочих из сна долете један витез, (Тодору) твога лика и изгледа, пољуби ме, али у исти мах забодe ми нож у срце!... То ме трже из сна...

Јелица (врисне, али и ово полугласно; па погледавши Тодора). Ах!... Тодоре!...

Тодор (задршће на тај врисак, али се брзо прибере, па Јелици полугласно). Преостали утисци страха. (Војину, мпљујући га.) Али сад се не бој, (подигне га и заграи) кад си у наручју свога оца, свога Тодора!

Војин (слободно). Кад сам на твом срцу и уза те, не бојим се ни све силе турске, а камо ли пушта сна... Мили оче мој! (Заграи га око врата, Тодор га притисне и пољуби.)

Јелица. И не бој се!

Тодор (Војину). Ту буди код нас. (Јелици, предајући јој Војина.) Нек је уза те. (Приђе новоме двору и виче полугласно, као што треба да је и цео четврти чин.) Ђуро, Ђуро! (Ђуро се појави.)

ПОЈАВА IV

Ђуро и преџашњи

Тодор. Погледај, Ђуро, да ли су већ будни гроф Франсоа и Мира.

Ђуро (са степеница). Од кад се већ дигоше, господару; у оваквим мучним тренуцима не спава се чак ни њима.

Тодор. Па дед зовни их, Ђуро, и замоли их да дођу.

Ђуро (улазећи у двор). Одмах, господару! (Уђе у двор.)

Јелица (живо Тодору). Шта си то сада наумио, мили мој?

Тодор. Одмах ћеш чути и видети.

Ђуро (враћа се). Већ долазе, господару!

ПОЈАВА V

ФРАНСОА, МИРА И ПРЕЂАШЊИ

ФРАНСОА (излазећи живо, подугласно). Пријатељу, друже, шта желиш ?

МИРА (бојажљиво). Ти си нас звао ?

Тодор. Да, пријатељи! Пре свега опростите ми, што вас тржем из ваше среће. Али тамни и црни облаци, што се гомилају и спуштају над Сталаћем, прете страховитом буром, и они ме гоне на то.

ФРАНСОА. Шта велиш, пријатељу ?

Тодор. Да, драги грофе! Турци и султан Мехемет, тај горди победилац Цариграда и Новог Брда, као и толиких небројених градова наших на Лабу и Ситници, ма му све наше попадале и ма сву војску сатро, неће допустити и трпети да му се Сталаћ противи и пркоси, да му тамни славу његову, а најмање у Сталаћу војвода Тодор.

ФРАНСОА. Па ако! Тодор је редак витез, ретке јуначке деснице; а браниоци и посада му је достојна њега. Он ће одолети и победити.

Јелица. И ја верујем у то. Само да не бејаш принуђена открити најгрђем злотвору...

Тодор. Може бити да ћу и одолети и победити. О, да ми је само пет стотина или бар двеста одморних мишица, да попунијем моје борачке редове. Храпе и оружја имам довољно, а тавник би нам могао пружити помоћ у свако доба и колико нам је потребно. Али ето послах најоданијег пријатеља до мојих побратима, па га нема, а помоћи још мање... Или се у срцима српским угасило осећање за невољу побратима, или је можда седи деспот у гневу и срци

преко босанског краља забранно, да се укаже и најмања помоћ непослушнику, бунтовнику и отпаднику!

ФРАНСОА (живо и из свег срца). Невоља ти је голема, признајем. Па желиш ли што од твога пријатеља Франсоа? Кажу, изреци! Моја мишица, моја крв и мој живот твоје је. Кад ме већ ратне прилике и мој љубавни удес задржаше, те не посветих то својој отаџбини и своме брату, брат си ми место њега ти, говори!

Јелица. О врли витеже!

МИРА (сетно). Франсоа мој! (Буро узео је Војина за руку, отишао у дубину и тамо се с њим нешто забавља.)

Тодор (загрли га ватрено). Драги брате мој! Хвала ти од срца на свему, што ми учини... Тодор дубоко осећа свој дуг према теби, а највише ти дугује за спас свога јединчета, које си помогао истргнути из руку онога... Моја захвалност трајаће докле сам год жив, а ако има некога живота и с оне стране гроба, знај, да ће тад бити и вечита!

ФРАНСОА. Па шта желиш, брате?

Тодор (благо и с осећајем). Молим те да с Миром оставиш Сталаћ! Она нек ти је награда за оно што ми твоја мишица и твоје побратимство учини. Волите се искрено, а жени је место уз мужа, зато пођите... Путуј у своју отаџбину!

МИРА (тихо и живо преда се). Шта чујем ја? Искушење, помози ми!

ФРАНСОА (живо). А тебе зар да оставим у овако несрећном и очајном тренутку? Никада!

Тодор (живо одбијајући). Не могу примити ту жртву.

Јелица (живо). Да, да; и сувише је огромна!

ФРАНСОА. Али ја те молим!

ТОДОР. Никако!

МИРА (у највећој душевној борби, гледа их све редом).

А ја ?

ФРАНСОА (склопи руке). Учини ми милост.

ТОДОР (окрећући се од њега). Не могу!

ЈЕЛИЦА (Франсоу). Узалуд је све!

ФРАНСОА. Допусти ми да с тобом погинем!

МИРА (тихо за се). Ах! (Храбри се силом.)

ТОДОР (стално и одлучно). Никада, рекох! Идите и спремите се за пут.

ФРАНСОА (исправи се поносно, па одсудно). Нећу!

ТОДОР (убезекнут). Шта?

МИРА (слободно). Нећу ни ја! Зар да оставим сад тебе, мога оца и отаџбину?

ТОДОР и ЈЕЛИЦА (заједно, с великим чуђењем). Зар и ти? (Загледају се у Миру.)

МИРА (сасвим одважно). Љубав мога Франсоа и судбина ваша и моје отаџбине забрањују ми!

ТОДОР и ЈЕЛИЦА (гледају их убезекнуто и немо).

ФРАНСОА (зграби Миру за руку и стању обоје одважно пред Тодора; снажно и одсудно). У твојим смо рукама, боље нас убиј обоје, него да нас отискујеш од себе!

МИРА (тако исто). Да, боља је и смрт, него бегство у овом часу!

ЈЕЛИЦА (у највећем чулу, радосно). Мире!

ТОДОР (у највећем чулу, радосно). Франсоа!

ФРАНСОА (стално). Одлучи се!

ТОДОР (Франсоу). А примаш ли ти одговорност за жртве ове пред Богом?

ФРАНСОА и МИРА (заједно). Примамо!

ТОДОР (одушевљено). Онда на моје груди (рашири руке). драги побратиме и поносе свога племена! (Загари га.)

ФРАНСОА (одушевљено загрли га). Хвала ти, побратиме!

ЈЕЛИЦА (Мири одушевљено). А ти на моје срце, мила нова јунакињо! (Загрли ватрено Миру.)

МИРА (тако исто). Драга сестрице!

ТОДОР (Франсоу). А твоја отаџбина?

ФРАНСОА (достојанстено и витешки). Правом витезу је дужност ма где био, ако потреба заште, да се бори и умире за слободу! Помисљајући на своју, ја ћу се борити, па и свој живот дати за витешки остатак твоје несрећне отаџбине.

ТОДОР (узбуђеним гласом). Кад тако мислиш, (пружајући руке Франсоу и Мири) онда примам ваше жртве. Па сад, пријатељи, пођите одмах у двор и спремите се да ми учините једну услугу у друштву с мојом љубом.

ЈЕЛИЦА (живо). Само за часак ето ме за вама.

ФРАНСОА (живо). Само Мира да се спреми, јер ја сам свакад готов. (Одлази брзо с Миром у нови двор.)

ЈЕЛИЦА (Буро). Ђуро, пођи с Ружицом часком у двор.

ЂУРО. Хоћу, госпођо!

ТОДОР. Да, Ђуро, зовнућу те. (Ђуро уђе с Војником у двор.)

ПОЈАВА VI

ТОДОР И ЈЕЛИЦА

ЈЕЛИЦА (чим они изиђу, живо Тодору). Не знам шта ми је, али од кад избавих наше чедо тавником, увек ме пека језа прође, кад се сетим и помислим на њега.

Тодор (мирно). А зашто ?

Јелица. Стрепим да онај наш злотвор не употреби тај пут, да те савлада и освоји Сталаћ.

Тодор. О, да га хоће његов Алах нанети да то учини, бар би множина њих нашла гроб у бездану иза врата.

Јелица (живо за се). О, да му бар то не напоменух.

Тодор. Шта рече, љубо ?

Јелица. Рекох, да стрепим да нам отуд баш не нахуде.

Тодор. Не стрепи узалуд. Камо да га наша срећа хоће тамо нанети... (Погледа према кули.) Као да ће зора да засвити.

Јелица (погледавши тамо). Тек што није. Шта ли ће нам донети овај Божји дан ?

Тодор. Оно што буде његова света воља. (Виче у двор.) Ђуро, дођи с Војином. (Ђуро и Војин дођу.)

ПОЈАВА VII

Војин, Ђуро и превашњи

Тодор (узимајући Војина од Ђура). Зовни, Ђуро, часнога протопопа с народом. (Ђуро уђе у капелу.) Ваља се спремити. (Нема тишина; протопоп Марко излази први, носећи на сребрном таџиру једну грудву земље колик песница и стане у средини позорнице; за њим један старац дубоких година, белих власи и браде, иде погурен подуширајући се на штап. Затим још два три старца, неколико старица, жена, девојака, неколико дечака и девојчица од 6 до 14 година. Сви изиђу и уврстају се пред капелом. Напред старици и деца с обе стране

стараца, у другом реду жене и девојке. Пред њима протопоп у петрахиљу с тањиром. Тодор свечаним али тихим гласом.) Позвах вас, драги моји, да вас још једном упитам: одговарајте ми тихо и из срца и душе, јер ни један гласак наш не треба да допре до уха турског. Последњи часови се већ ближе, одговарајте ми: јесте ли још и сад спремни да умremo сви, или да победимо?

Сви (мукло и озбиљно). Јесмо!

Тодор. Ваша деца, оцеви, мужеви и браћа, родбина и својта на зидовима су. Они већ одавно изјавише свој најсветији пристанак да умremo сви до једног. Јесте ли вољни да делите моју и њихову судбину?

Сви (као пре). Јесмо!

Тодор. И нема никога, ко би зажалио?

Сви. Нема, нема!

Војин (стане право и смело пред дечаке, показујући руком на њих). И ови ће погинути, је ли, оче?

Један дечак (смело и храбро). И хоћемо! Или ваљда мислиш само ти, што имаш оклоп и оружје? И ми имамо оклопе и оружје (удари се по голим прсима, раширив кошуљу). ево их; а оружје наше студено камење, ми ћемо с каменицом у руци и голих груди пасти за наше огњиште? (Осталим дечацима.) Је ли, браћо?

Сви дечаци. Хоћемо! Хоћемо!

Сви остали. Хоћемо, тако нам силнога Бога!
(Цела позорница, која је дотле била мрачна, зарумени се од зоре.)

Јелица (узме за руку Војина и приведе ономе дечку). Пољуби га, сине! Ко зна каквог ће витешког витеза и јунака изгубити данас отаџбина у њему.

Војин (загрли онога дечка и пољуби у образ). Брате мој!
Тодор (врло озбиљно и свечано, узев у руке ону грудву с тањира и држећи је пред собом). У овој светој грудвици замишљај остатак наше драге отаџбине: целивајући њу, целиваћемо се сви узајамно међу собом и опростити, а уједно се опростити и од наше миле отаџбине!... (Целива грудвицу и положи је на тањир. С дубоким уздахом.) С Богом!... (Протопопу.) Часни оче, пронеси је сад редом и поднеси свима; а кад све обредиш, однеси је у свети храм и положи на часну трпезу, као нашу жртву Господу и отаџбини! (Протопоп поднесе прво Јелици, Војину, па старцу и свима редом како стоје. Ово треба да се изрши што мирније, озбиљније и свечаније. Свануло је и први сунчани зраци осветле позорницу. После почивке.) Ево и јарко сунце поздравља наш растанак.

ПОЈАВА VIII

ФРАНСОА, МИРА И ПРЕЂАШЊИ

ФРАНСОА (у оклопу и с оружјем). Ретки друже и пријатељу, ја сам готов.

Тодор (живо). Јелице!

Јелица. Одмах, мили Тодоре, само да узмем оружје. (Оде живо у двор.)

Тодор (Буру). А ти, Ђуро, узми Војина, погни се на кулу и буди тамо. (Буру учини. Осталима.) А ви на своја места и у редове. (Сви се разиђу на обоја врата и испред новог двора.)

МИРА (у огртачу). А мој отац, драги Тодоре, зар се још не врати?

Тодор. Још не, драга Миро! Пред њега и помоћ хоћу баш да вас пошљем. Моја ће вас љуба пратити да вам покаже пут. Четири су раскренице, стражите на свакој, па чим чујете њихов долазак, а ви их довикните и пожурите их што брже амо.

Франсоа. А ти, пријатељу?

Тодор. Моје је место овде, па како Господ нареди.

Ђуро (погледајући на све стране с куле, показујући десном руком леву страну од гледалаца). Господару, господару!

Тодор (окрене се њему, живо). Шта је, Ђуро?

Ђуро. Сунце обасја ону шуму тамо, засветли се оружје. Рекао бих да није турско. (Горе на кули.)

Волин (поскочи радосно). Да, оче!

Тодор. О, дао би Бог!

ПОЈАВА IX

КАПЕТАНИ И ПРЕЂАШЊИ

Капетан Жарко (уђе живо на доња врата). Војводи, Турци се спремају за напад.

Тодор. Добро, сине, одмах ћу! (Жарко оде.)

Франсоа. Та зар сад да те оставим?

Тодор (стално). Мора бити!

Капетан Мирко (из предњих врата). Турци се већ крећу, војводи!

Тодор. Ето ме, децо, ето! (Мирко оде.)

Мира (врло тихо Франсоу). Похитајмо! (Зачују се трубе у даљини и пуцњава прашта.)

Тодор (живо). Оружје, Ђуро, похитај! (Ђуро се сиће брзо и оде у двор.) Ти, Војине, остани где си и не мичи се одатле! (Одавде се већ гласно говори.)

КАПЕТАН ВИДОЈЕ (испред новог двора). Јуначки војводо, Турци већ нападају.

Тодор (има мач о пасу). Храбро, синци! Одмах ћу бити код вас! (Видоје оде.)

Војин (с куле). Прашге пуцају, оче, са свих страна и грдна камена зрна већ долећу и ударају у зидове.

ПОЈАВА X

Јелица и пређашњи

Јелица (у бојном оделу као у прошлом чину, излети живо). Ево ме, пријатељи! Тодоре!

Тодор (Јелици). Пођи, мила љубо, с Франсоом и Миром у тавник пред Вукана и помоћ.

Франсоа (Јелици). Брзо, госпођо!

Мира. Похитајмо пред оца.

Тодор. Журно, журно пријатељи! Јелице!

Јелица (приђе живо, на тихо Тодору). Зар сад да те оставим? (У даљини зачују се таламбаси, бубњеви и зурле. Граја, узвици, звекет оружја и трубе.)

Тодор (стално и озбиљно). Пођи! Не узима се тако лако Сталаћ, реке ће крви потећи, пре него што он падне! Пођи журно! (Виче у двор). По оружје, Ђуро, где си?

Јелица (ступивши живо у тавник). За мном, пријатељи! (Брзо је нестане у тавнику, а Франсоа и Мира за њом. Бојна граја све јача.)

ПОЈАВА XI

Тодор, Волин и Ђуро

ТОДОР (дури бесно ногом о под). Та, Ђуро, сабља те исекла, где си? Оружје! (Збаци живо горњу црну хаљину.)

ЂУРО (дотрчи из двора, носећи оклоп, шлем, штит, буздован и један мач). Ево ме, господару... Опрости, нигде твога правог убојног мача; то ме задржа, док не узех овај... (Покаже други мач.)

ТОДОР (гневно, узбуђено у журби). Та уз бедро ми је, Ђуро; шта си се збунио? Брзо, брзо! (Зграби од њега шлем, штит и буздован. — Бојна вика, граја, пуцњава, звукет оружја, узвици и таламбаси, бубњеви и зурле све јаче. „Алах на Алах“ зачује се са свих страна. Звоно зазвони на кули.)

ЂУРО (додавајући му живо). Збунио сам се, што не даш данас и мени у бој, господару!

ТОДОР (узевши горње ствари, одгурне оклоп). За мноме донеси, па се одмах врати Војину. (Ларма и све, као мало пре.) Ето већ и јуришају!

ВОЛИН (с куле). Оче, оче!

ВУКАН (из тавника). Тодоре! Војводи Тодоре! (Из дубине. Ово се једва чује и разбира.)

ТОДОР (не слушајући то, отргне се од Ђура, бесно). Триста громава! За мноме! (Идући живо првим вратима и пролазећи кроз њих.) Ево ме, децо, синци, јунаци! (Већ је изван капије.) Храбро! Храбро! Ево ме, Турци!

ВОЛИН (с куле, с последњим узвицима Тодоровим). Оче, силни бродићи пуни Турака плоче Моравом. Оче, чуј ме!

ВУКАН (из тавника, у исти мах, мало гласније него пре). Тодоре! Војводо! Сине Тодоре! (И ово је још мугло, и једва се нешто разуме.)

СПОЉА (Узвик „Ура!“. С турске све остало, као и са српске стране, усред те граје.)

ЗАВЕСА. -

ПЕТИ ЧИН

Исто место. Дан. Кад се завеса почне дизати. Борба се продужује, као што је при крају четвртога чина била.

ПОЈАВА I

ВУКАН И ВОЈИН

ВУКАН (чим се завеса почне дизати, излазећи и вичући из тавника). Тодоре! Војводо! Сине!... Где си? (Изишав, обазре се на све стране.) Никога живога! Само се чује ужасна вика и страховит бојни лом и сеча!

ВОЈИН (на кули на балкону, којим иде на све стране посматрајући бој, сад снази Вукана.) Ти си, деда-Вуко? Доводиш ли помоћ?

ВУКАН (живо). Да, и још какву! Две тисуће најодабранијих мишица! Али отац, где ти је отац? (Бој, узвици и све остало једнако траје, само кад кад јаче, а кад кад слабије се чује.)

ВОЈИН (с куле, показујући на предњу кашцу десно). Сад беше онде, где обараше Турке као снопље.

ВУКАН (пође живо). Брзо тамо!

ТОДОР (снопља, на левој страни иза новог двора). Храбро, јунаци, дечице! Сеците, убијајте!

ВУКАН (пошао је десној страни, брзо се окрене левој).
Не, него онамо! (Пође левој страни.)

ПОЈАВА II

ЂУРО И ПРЕЂАШЊИ

Ђуро (долети живо из предњих врата десно). Турци се боре као лавови, а узлећу на бедеме као да крила имају. (Окрене се и спази Вукана, па му полети живо и ухвати га за руку.) Капетан-Вукане, Бог те донео! Где је помоћ? Иде ли? Је ли ту?

Вукан (живо). Већ треба да ударају. Оставих три гомиле. Једна треба да тавником уђе амо, оне две треба да нападу непријатеља, једна у бок, а друга треба да удари с леђа... Али где је војвода? Војвода?

Ђуро (одушевљено). Свугде и на сваком месту. Где стигне, сатире поганике.

Волин (с куле живо и узбуђено). Деда-Вуко, Ђуро, деда-Вуко!...

Вукан и Ђуро. Шта је, шта је?

Волин (с куле). Мало пре допловише силне шајке и бродићи турски, пуни војника, греда, брвана и дасака, а сад не видим ни једног живог, само шајке и бродићи љушкају се на води тамо доле (покаже лево даље од куле), везани уз обалу.

Вукан. О, да их хоће плаховита Морава све да прогута... Али Тодор!... Морам наћи војводу! (Одјурн испред новог дворца у прву кулису.)

ПОЈАВА III

Војин и Ђуро

Ђуро (устрчи уза степенице на балкон). Да видим баш те бродиће.

Војин. Ено их, ено! Погледај!

Ђуро (погледав низа страну). Тако је! Шта ли смерају, шта ли хоће с тим, поганци?

Тодор (иза доњих врата). Натраг, Турци! Смрт вас чека; ово је Сталаћ!... Доле у провалу с вама!... Ха! Како се котрљају низа зидове! (Српски радосни узвици: „Ура!“... „Живео војвода!“...)

Војин (погледа на ту страну). Ха, ево оца сад с ове стране. Викни га, Ђуро!

Ђуро (виче). Војводо! Војводо Тодоре! Овамо, овамо!

Тодор (сиоља код доњих врата). Ево ме, Ђуро, ево!

Војин (гледајући тамо). Ево га иде. А где ли је сад дед-Вуко?

Ђуро (показујући лево). Он оде онамо. (Виче на ону страну). Капетан-Вукане! Амо, амо!

ПОЈАВА IV

Тодор и преџашњи

Тодор (улазећи кроз доња врата, на поље). Тако, јунаци! Тако, витези! Тако, соколи! Не дајте ни једном живом да се поине уз бедем, иначе смо пропали! (Окренив се унутра.) Ко ме то зовну? Шта је?

Војин (с куле). Дед-Вуко је дошао, дед-Вуко!

Тодор (живо). Шта рече за помоћ? Где је?

Ђуро (покаже леву страну). Онамо оде, да те потражи.

Тодор. Брзо за њим! (Пође лево.)

Војин. Али пре погледај ово, оче!

Ђуро. Да, погледај оне силне бродиће, господару!

Тодор (пењући се на кулу). Какве бродиће?

Ђуро. Онамо доле. (Покаже му лево доле од куле.)

Војин. Беху пуни војника.

Тодор (гледајући доле). То сигурно пребацише Моравом помоћ онима на левом крилу.

ПОЈАВА V

ВУКАН И ПРЕЂАШЊИ

ВУКАН (долазећи с лева испред новог двора). Тодоре, сине, помоћ је ту. Ено погледај (покаже му на ону страну, од куд је дошао), већ ударају! (С леве стране зачује се ужасна вика и звекет оружја.)

Тодор (у највећој радости). Вукане, оче! Спаситељ наш из тебе говори. (Погледа лево.) Ха, ено их! Како се залећу, како секу и обарају... Пробише с бока турске редове. Неки се већ дохватили зида... пењу се... Ево их! (Вукану живо.) А моја љуба, а Франсоа, а твоја кћи? Они су у тавнику. Зар их не виде?

Вукан. Не! Ваљда се мимоиђосмо на четвртој раскреници.

Тодор. А босански краљ?

Вукан. Одоше му гласници, даље не знам. (На леву страну показујући.) Али погледај!

ВЕЛИМИРОВ ГЛАС (споља из даљине). Ево нас, побро, Тодоре! Држи се, не дај се!

Тодор (виче с куле на поље). Ево ме, ево побратиме! Добро ми дошао! (Својима радосно.) Ох, чисто ми крила порастоше! (У тај мах зачује се споља громко »Ура!«)

Ђуро (погледа у тај мах десно). Али погледај на ову страну, војводо! Велика гомила коњице удари с леђа Турцима!

Вукан (потрчи десним првим вратима). То је војвода Никола!

Тодор (погледа тамо). Ха, тако, побро!. Тако соколе! Још мало само, па ћемо зачути жалосну песму турске војске, кад проишти с јада својих под Сталаћем!... Али шта је оно? Нова турска војска устреми се иза шумице... саме снахије!... (Гледа укочено тамо.) Ха, гром га сатрио! Та то је главом цар Мехемет. (Дрекне.) Стани, султане, ево и Тодора! (Зграби Војива за руку.) Хајдемо, сине, да бранимо праг наше отаџбине! (Слети с Војином с куле.) Вукане, ти тамо! (Покаже му на лево.) Хоћеш Сталаћ и Тодора, султане? Ево ме, ево! (Изазећи на прва врата лево.) Храбро, јунаци! Храбро, соколи!... Не дајте се! (Истрчи на прва врата десно с Војином; Вукан је отишао лево. Чим Тодор изиђе, зачује се с десна: »Ево војводе!« »Живео Тодор од Сталаћа!« — Вој и остало чује се непрестано.)

ПОЈАВА VI

ЂУРО САМ

Ђуро (гледајући за њим с куле). Ха, како улете, како млати око себе, како се бори као лав!... А мали Војин као лавче поред њега. Али су и Турци јунаци: како наваљују, како нападају, како се пењу уз лествице,

како падају сломљени, испребијани и с размрсканим главама доле у шанчеве, а други на њихова места долећу као копци и хватају се у коштац!... Шанчеви су већ скоро пуни. Скоро ће их Турци својим лешевима загатити и саградити мост, преко кога ће јурнути као поплава!... (Погледа на леву страну.) Шта?... На тој страни већ уступају Турци?... Није ни чудо, та тамо су синови храбре ваљевске жупе. (Погледа опет десно.) Не знам ко се боље бије, да ли Рашани или Ваљевци! Ху, да страшна покоља!... Сам Господ, живи и свевидовити гледалац, мора заклопити очи и одвратити лице своје од ове страхоте!... Гле, гле, и с ове стране већ се усколебаше и заталасаше Турци... Ено, ено; уступају и с ове... (Виче у највећој радости.) Ура! Ура! Ура! Беже, беже! Ура!...

ПОЈАВА VII

Тодор, Војин и Ђуро

ТОДОР (долазећи из предњих врата с Војином). Ха, како беже, како стрмоглав падају с лествица! Ха, ужасна и невиђена боја! Чисто ми кроз срце пролеће нека туга, што ће се брзо свршити и што не могу да их све погоним и помлатим, да им више никад не падне на ум, да завојште на Сталаћ! (Војину.) Ти, Војине, живо на кулу к Ђуру, а ја одох да видим шта је овамо. (Војин отрчи на кулу, а Тодор пође левој страни.)

ЂУРО (радосно с куле). И тамо уступају и беже, војводо!

Волин (попео се већ на предњу ограду куле). Да, да; беже, оче, беже! Ура! (Поскочи радосно.)

Тодор (радосно). Свуда?

Ђуро. На свим странама!

Тодор (трчећи уз степенике). Дај да разгледам и ја! (Изишав на кулу.) Ха, тако, тако! Лева је страна скоро чиста. (Спази у даљини војводу Велимира, виче.) Ха, ено побратима Велимира! Како витешки јури по бојишту... Здраво, побратиме, челенко ваљевске жуле! (Поздрави га, машући мачем.)

Велимиров глас (споља из даљине). Здраво, храбри Тодора! Ево нас, држи се, не дај се!

Тодор (поздрави га опет мачем, па се окрене десно). Да видим, где је мој побра Никола?... Ено га! И он се жестоке погони с непријатељем. (Погледа горе у небо.) Одахнусмо. Хвала ти, Господе! (Ђуру и Војину радосно.) Још који часак, децо, па ћемо бити слободни и спасени.

Ђуро (ослушкује према улазу у тавник). Војводи, нешто необично тући у тавнику. (Нека необична светлост засветли, па онда се види дим, праште зачуцају јако и учестано.)

Тодор. То се сигурно моја љуба враћа.

Волин (заклонив руком очи). Каква то необична светлост засијну, оче?

Ђуро (показујући живо на десно). Па гле онај густи дим, што се од некуд појави.

Тодор (запрепашћен). Шта ли је то?

Јелица (из тавника). Тодоре, мужу, војводи!... Несрећа!...

Тодор (у чуду). Глас моје Јелице?... Несрећа?...

Ђуро (живо и узбуђено). А, погле онамо, војводи! Нове турске гомиле (на десну страну) пешачке и коњичке појавише се. нападоше и ударише иза оне шумице.

Тодор (гледајући укочено тамо). Ничу ли из земље?... Коњица бесно јури, наши западоше између две оштрице... (Дрекне бесно.) Ха! Све муње и громови! Та то је и опет главом султан Мехемет! Онамо!... (Хоће да полети с куле, у тај мах појављује се из тавника Јелица вичући.)

ПОЈАВА VIII

Јелица, Вукан, капетани и пређашњи

Јелица (излазећи из тавника уздрхталим гласом). Тодоре, мужу, где си?...

Тодор (живо). Ево ме, љубо, ево!

Јелица (спазивши га, посрће). Несрећа! Турци! Доконаше се тавника; улегоше с Мораве...

Тодор. Улегоше с Мораве?... (За се.) Пропали смо!

Јелица. Сукобише се с помоћу што нам иђаше, ту доле на последњој раскрсници тавника...

Тодор. Сукобише?

Јелица. Ужасан се бој бије. Запалише нешто кроз одушку тавника... ужасан задах... дадоше канда знак... Ох, пропали смо!

Тодор (узвикне с поуздањем). Још нисмо!

Јелица. По гласу, рекла бих, води их... Спниша!

Тодор (убезекнут) Он?...

Јелица (преда се угушено). О, што га не убих, што га не убих! (Праште јако и учестано зануцају, граја јача и турски узвици: »Алах ил Алах!« — »Јуриш!« итд. Граја и борба потмула у тавнику.)

Тодор (трчи живо низ степенице). У тавник ћу сам главом! (Пође.)

Јелица (дрекне). Не тамо у извесну смрт!

ТОДОР (гурајући је с пута). На страну! Хоћу у сусрет небрату! (Праште све јаче.)

КАПЕТАН МИРКО (из предњих врата). Војводо! Турци преко пуних шанчева продиру... Зид је сав изрешетан зрима из прашта, тек што се није срушио! Бораца све мање; помоћ, помоћ! (У тај мах зачује се ужасан пад, као удар грома. Позорица се страховито затресе и помрачи, сви се пренеразе и остану забезекнути. После мале почивке.) Ето, војводо, паде!

ТОДОР (прене се, на громко). На место! (Капетан оде). Грудима ћу мојим пролом затворити! (Пође тамо.)

Јелица (живо и одважно). И ја ћу с тобом!

ВУКАН (с лева, сав услахирен). Тодоре, сине, овамо! Турци потискоше Велимира и наше. Провалише зид... Ево их, долазе! Брзо, брзо!

ТОДОР (застали су обоје на први глас). Ево ме, Вукане, ево! (Хоће с Јелицом тамо да пође: бојна вика и граја турска све ближе.) Још стоји, још је жив твој Тодор од Сталаћа! (Вукан оде. Пошав тамо сукоби се с Франсоом и Миром, који су за то време изишли из тавника, из кога се граја такође ближи.)

ПОЈАВА IX

ФРАНСОА, МИРА И ПРЕЂАШЊИ

ФРАНСОА (живо; задржав Тодора и Јелицу). Спасавај се, пријатељу, Тодоре, брате!

ТОДОР (пренеражен). Шта?

МИРА (живо). Бежимо, Тодоре!

ГЛАСОВИ (с лева и десна). Помоћ! Помоћ!

ТОДОР (стао је усред позорнице, па очајно). Боже, реци ти на коју ћу страну да јурнем?

ЈЕЛИЦА (живо и одважно). Овде прикупи остатке и овде погинимо! (Граја све ближе.)

ТОДОР. Право рече, љубо! Овде у срцу нашега Сталаћа! (Викне лево и десно у двор.) Палите! Палите!

ЂУРО (с куле). Ево Турака с десна!

ВОЈИН (с куле). И с лева, оче! (Оба двора плану.)

ТОДОР (виче лево и десно). Овамо, децо! Овамо, синци! Овде изгинимо!

СИНАН-БЕГ (из тавника). За мном, делије! За мном, храбри јаничари!

ФРАНСОА. Ево их и одовуд већ!

ТОДОР (мукло). Да, са свих страна, па и испод земље! Само да није ових испод земље... О небрате!

ЈЕЛИЦА (виче). Овамо, децо! Овамо, синци!

МАХМУД (иза доњих врата). Напред! У име Алаха, јуриш!

ТОДОР (преда се). Господ нас остави!

МАХМУД (споља). Јуриш! Ено му зверче на доксату...

ТОДОР. Зар већ продиру и отуд?

МАХМУД (споља). Ту мора да је и он... Све ми живе похватајте!

ТОДОР (плане бесно). Е, нећеш, везире, потана потурицо! (Полети уз степенице на кулу.)

ВОЈИН (с куле). Не дај ме, оче!

ЈЕЛИЦА (за њим претрављена). Шта си наумио?

ТОДОР (на кули, зграби Војина, потегне му мач у груди, погледа у небо). И нећу! Опрости, Боже! (Сјури му мач у груди, Војин дрекне и клопе.)

ЈЕЛИЦА (врисне). Тодоре! (Клопе посрћући, Франсоа и Мира је придрже. Вукап се појави с неколико војника с лева,

а капетан Мирко с десна, борећи се с Турцима, за којима ови полако наступају. С обе је стране упорна борба, мртви и рањени падају с обе стране.)

ТОДОР (гледајући Војина, држећи га на грудима својим, као изван себе). Нећеш ми ником пасти у ропство! (Ослушне му срце, приклонив му своју главу на груди.)

ЈЕЛИЦА (прибирајући се и одважно). Па нека! И ми ћемо одмах за њим! (Борба све јача и споља и изнутра: греде и камење с дворова руши се и пада; изнутра се чују уздаси, јаук и умирање.)

ТОДОР (пошто је ослушнуо). Мртав је! (Подигне га, бацајући га доле низ кулу у Мораву.) Мораво, сакри ми моје јединче!

ПОЈАВА X

СИНАН-БЕГ С ВОЈНИЦИМА И ПРЕЂАШЊИ

СИНАН-БЕГ (искочи из тавника, за њим војници, полевитив Јелици, зграби је за руку и повуче, војници је опколе.) Ха! Једва си једном моја!

ЈЕЛИЦА (отима се замахајући мачем, обранивши неколико војника). Никада, докле сам жива!

ФРАНСОА (нападајући га). И докле је жив Франсоа гроф д'Алансонски! (Бије се с њим, Мира побегне за степенце новог двора.)

МИРА (бежећи). Пропала сам! (Повуче се старом двору и стане у врата.)

СИНАН-БЕГ (бијући се с Франсоом и Јелицом). Бићеш и мораш бити моја!

ЈЕЛИЦА И ФРАНСОА. Никада!

ТОДОР (слетео је за то време са куле, на јурињ растера војнике, одгурне Франсоа и Јелицу). И док је жив Тодор

од Сталаћа! (Франсоа се бије с војницима, штитећи Тодора који се бије са Синан-бегом.)

ЈЕЛИЦА (удари Синан-бега испод мача Тодорова). Ето ти Јелице, проклетнице!

СИНАН-БЕГ (падајући). Ах, шејтан те сатро! (Падне мртав.)

ВУКАН (бијући се на вратима, пада). С Богом, земљо, с Богом, кћери! (Пада мртав на капији; преко њега прелазе Турци, пошто су све браннице побили, здруже се с оним Синановим и јурну на Тодора.)

ТУРЦИ СА СЕЛИМОМ (Тодору, Јелици и осталима). Предајте се!

ТОДОР (јурнув на њих с Франсоом и Јелицом, одбију их.) У пакао с вама, зверови!

ФРАНСОА (живо Тодору). Уклони се, спасавај се!

ТОДОР (видећи да су Турци стукнули, зграби Јелицу за руку и вукући је уза се на кулу). За мном, љубо, последњи је час!

ЈЕЛИЦА (пењући се живо с њим). Тодоре! Брзо нашем јединчету! (Попну се живо горе. Бојна вика све жешћа.)

КАПЕТАН МИРКО (долети с два војника). Држи се, грофе, ево и ми смо ту! (Полети с војницима Франсоу у помоћ.)

ФРАНСОА. Овамо јунаци! Заштитимо војводу! (Бију се с војницима и отерају их у прву кулсу лево.)

ПОЈАВА XI

МАХМУД С ВОЈНИЦИМА И ПРЕЂАШЊИ

МАХМУД (кроз доња врата улети живо, за њим војници). Сталаћ је наш!

Тодор (с куле громко). Не Сталаћ, већ рушевине,
згариште и пустош!

Махмуд (спазив га). Ха! Ено га!

ПОЈАВА XII

СЕЛИМ-БЕГ С ВОЈНИЦИМА И ПРЕЂАШЊИ

СЕЛИМ-БЕГ (из првих врата с војницима). Удрите, де-
лије, сеците! (Нападне на Франсоа, капетан Мирка и остале,
обарајући их. Мира кад спаси колико су њих напали Франсоа
и да је већ рањен, залети се између њега и Турке, да га за-
клоиц, и тако погине.)

ФРАНСОА (кога је Селим пробо с леђа). Ах! (Падајући.)
С Богом, Француска! (Падне напред позорнице мртав,
пored њега капетан Мирко и војници, који су дошли међу
војнике Селимове и оне што су их гонили у леву кулису.)

МАХМУД (својим војницима). Шта сте стали? За
њима горе, ухватите их! (Један део војника пође уз сте-
пенице, а други јурне у капеу, где пред часном трпезом стоји
протопоп Жарко у одежди и с крстом у руци и ту га зграбе и
убију. Буро се залети у сусрет онима што кидишу на степенице
и судари се с њима.)

БУРО (лети им у сусрет с голим мачем). А што сам
ја још ту?... Натраг, Турци! (Вије се с њима и спречи
им да се не пењу.)

СЕЛИМ-БЕГ (јуриув преко позорнице у нови двор). Сад
брзо на плен!

МАХМУД (стоји напред позорнице и виче). Тодора
жива или мртва!

Тодор. Доцкан, везире! Ни жива ни мртва!

Јелица (живо). Умримо, Тодоре! (С леве стране
споља зачује се у тај мах сриско „Ура!“)

Велимиров глас (споља с лева). Ево нас и опет!...
Држи се, Тодоре!

Тодор (громко на поље). Доцкан, побро! (Махмуду.)
Турци, хватајте ме! (Загрли Јелицу.) Мораво наша,
прими нас у свој загрљај! (Заједно с Јелицом.) За
отаџбину! (Скоче загрљени с десне стране у Мораву. Пра-
ште у тај мах опале јако и близу. Махмуд остане запањен на-
сред позорнице, а Ђуро падне мртав на степеницама.)

(ЗАВЕСА)

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Призљученија Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампну приредно и предговор написао Ж. Поповић. Цена 2 дн.
2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића. Цена 2 дн.
3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампну приредно и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 2 дн.
4. Вакоња Фра-Ерне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 3 дн.
5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампну приредно и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 2 дн.
6. Истинска Служба, написао П. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 2 дн.
7. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 2 дн.

II коло (1893)

8. Живот и Призљученија Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампну приредно и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 2 дн.
9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампну приредно и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 4 дн.
10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампну приредно и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дн.
11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 3 дн.
12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 2 дн.
13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампну приредно и предговор написао Ж. Живановић. Цена 3 дн.
14. С француског Шарнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 3 дн.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампну приредно и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 2 дн.
16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 3 дн.
17. Песме Јована Илића, за штампну приредно Љуб. Стојановић. Цена 3 дн.
18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампну приредно и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 2 дн.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена 3 дн.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 3 дн.

21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 2 дн.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредно и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дн.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредно и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дн.

24. Низ старијих приповедака, за штампу приредно и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дн.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 3 дн.

26. Бијесни Роландо, сијевао Лодовико Ариосто, пре-
пјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 3 дн.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молјера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредно и предговор написао Јован Баја. Цена 2 дн.

28. Из науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 3 дн.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредно и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дн.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II, за штампу приредно Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дн.

31. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дн.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дн.

33. Бијесни Роландо, сијевао Лодовико Ариосто, пре-
пјевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дн.

34. Девајтис, роман од Марије Рођевићевне, превео с пољскога Никола Манојловић. Цена 3 дн.

35. Књига о здрављу, превео др. Мила Јовановић —Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дн.

Свако засебно коло књига може се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге по цену од 10 динара.

PG
1418
C85T6

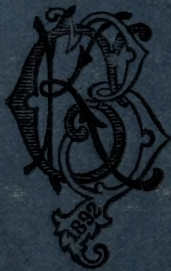
Cvetic, Milos
Todor od Stalaca

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C

39 13

07 04

16 003

5